Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra bohemistiky

Víly v české literatuře pro děti a mládež

Bakalářská práce

Karin Ghisiová
Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích

Vedoucí práce: Doc. Mgr. Radek Malý, Ph.D.

OLOMOUC 2015

Prohlášení o autorství

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně. Současně s tím také prohlašuji, že je má bakalářská práce obsahově původní.

V Olomouci dne

podpis: ……..

Děkuji vedoucímu práce Doc. Mgr. Radkovi Malému, Ph.D., za ochotu při vedení mé práce, komentáře a cenné připomínky.

OBSAH

ÚVOD 6

1 LITERATURA PRO DĚTI A MLÁDEŽ 7

1.1 Vymezení pojmu literatura pro děti a mládež 7

1.2 Autorská pohádka 9

1.3 Antropomorfizovaná pohádka 10

1.4 Postava víly ve slovanské mytologii 10

2 POSTAVA VÍLY V AUTORSKÝCH POHÁDKÁCH 20. STOLETÍ. 12

2.1 Karel Čapek – Devatero pohádek a ještě jedna jako přívažek od Josefa Čapka 12

2.2 Víly v pohádkách Václava Čtvrtka 15

2.3 František Nepil – Polní žínka Evelínka 22

2.4 Jan Drda – Zlaté kapradí 24

3 VÍLA V SOUČASNÉ AUTORSKÉ POHÁDCE 26

3.1 Víly v pohádkách Emila Šalouna 26

3.2 Aida Brumovská – Příběhy od pavoučího kamene 28

3.3 Lenka Rožnovská – Víla Větrnka 29

3.4 Ludmila Klukanová – Z pohádkových končin 30

3.5 Helena Božíková – Tereza a bublinková víla 31

3.6 Daniela Krolupperová – Zákeřné keře 32

3.7 Ester Stará – Dušinka, víla věcí 33

3.8 Originální pojetí víly jako antivíly – nonsens, parodie, travestie 34

3.8.1 Michal Čunderle – Jak Mařenka a Boženka koukaly aneb Pohádka mládí 35

3.8.2 Jiří Dědeček – Pohádky o Malé tlusté víle 36

3.8.3 Markéta Pilátová – Víla Vivivíla a stíny zvířat 36

3.8.4 Magdalena Wagnerová – Pavouk na šalvěji 39

3.9 Pseudoodborná pojednání o strašidlech a vílách 41

3.9.1 Lexikografická zpracování Vítězslavy Klimtové 41

3.9.2 Strašidláře Hynka Klimka 42

ZÁVĚR 45

ANOTACE 47

SEZNAM LITERATURY 48
Prameny 48
Odborná literatura 50
Elektronické zdroje: 52

ÚVOD

Postavy víl, rusalek, lesních a divých žen patří k českému folkloru odedávna. Zpodobnění těchto nadpřirozených bytostí v pohádkách, ať už v lidových, či autorských prochází změnami. Nejčastěji vystupují víly jako křehké dívky zahalené v průhledný šat, případně nahé, s dlouhými vlasy, do nichž mívají zapleteny květiny. Charakteristická je pro ně obliba tance, zpěvu. Ve folklorních vyprávěních se objevují jednak dobré víly, které si lidé chtěli naklonit drobnými dary (jídlem, barevnými stuhami, květy), a víly jim na oplátku pečovaly o úrodu. Víly jsou ale také popsány jako hněvivé a pomstychtivé. Jejich útoky jsou směřovány zejména proti mužům, jež mnohdy utancovaly v kole, utopily, svedly z cesty, nebo zbavily rozumu.

V bakalářské práci se věnuji pouze českým autorským pohádkám, v nichž vystupuje postava víly, případně rusalky, divoženky, nebo lesní žínky. Sleduji konkrétní přístupy autorů, zabývám se postavou víly, tématy, motivy a zejména specifickým autorským pojetím nadpřirozených hrdinů. Pokusím se prokázat, že v české literatuře pro děti a mládež, konkrétně v autorských pohádkách, není postava víly neobvyklým jevem ani v současnosti. Nekladu si však nároky na komplexnost zpracování tématu, vybírám spíše ukázkové typy, jež následně analyzuji.

Práce je rozdělena do tří kapitol. První kapitola poskytuje teoretické východisko, zabývám se v ní vymezením literatury pro děti a mládež, autorskou pohádkou a pohádkou antropomorfizovanou. V dalších částech se věnuji vlastní analýze zkoumaného materiálu. Jednotlivá díla jsem rozdělila do několika skupin. V druhé kapitole se věnuji obrazu víly ve slovanské mytologii, autorským pohádkám s postavou víly v díle Karla Čapka, knihách Václava Čtvrtka, Františka Nepila a Jana Drdy. V následující kapitole zjišťuji proměnu postavy víly v současné autorské pohádce, konkrétně v tvorbě Emila Šalouna, Aidy Broumovské, Lenky Rožnovské, Ludmily Klukanové, Heleny Božíkové, Daniely Krolupperové a, Ester Staré. Následně poukazuji na originální pojetí víly jako antivíly a nakonec se věnuji pseudoodborným pojednáním o vílách, jež představují populární *Lexikony ohrožených druhů strašidel* Vítězslavy Klimtové a *Strašidláře* Hynka Klimka.

Práce je opatřena konkrétními ukázkami, doprovodnými poznámkami a přesnými údaji o použité literatuře. V samotném závěru práce představuji výsledky analýzy zkoumaných textů.

1 LITERATURA PRO DĚTI A MLÁDEŽ

1.1 Vymezení pojmu literatura pro děti a mládež

Literatura pro děti a mládež je v Encyklopedii literárních žánrů definovaná jako: „literatura přímo adresovaná dětem a mládeži, v širším pojetí též jiné literární texty, které přijímají jako svou četbu.“[1] Zahrnuje lidovou slovesnost, dále pak literární tvorbu neintencionální a intencionální. Slovesný folklor je dětem přístupný díky tematické srozumitelnosti, estetické působivosti, morálním zásadám, sepjetím s kulturními tradicemi českého národa. Neintencionální literatura byla původně psána pro dospělé čtenáře, ale byla literaturou pro děti a mládež přisvojena, nebo pro mladé čtenáře upravena (zkrácena, zjednodušena). Intencionální literární díla jsou dětem adresována tvůrci. Autoři uplatňují tzv. dětský aspekt. „Tj. osobitý zřetel k psychickým a mentálním předpokladům a zvláštnostem dětského adresáta v určitém věkovém stádiu jeho vývoje.“[2] Dětským adresátem je ovlivněn výběr témat, obraz postav, kompozice i stylistické prostředky v díle užité.

Jaroslav Toman etapizuje vývoj čtenářství zhruba podle stupně vývoje dětské psychiky, počítá s rozrůzněním čtenářské vyspělosti dětí v závislosti na sociokulturních podnětech z rodinného prostředí a na účinnosti školní literární výchovy.[3] Dle Tomana můžeme tedy vymezit dvě základní čtenářské etapy:

1) Předčtenářská etapa – text je vnímán dětským recipientem na základě poslechu doplněného ilustrační složkou. V předškolním věku (mladší trvá do tří let, starší do šesti let) dominují žánry říkadlového typu, literární adaptace lidových pohádek, jednoduché příběhy z dětského života, leporela a podobně.[4]

2) Čtenářská etapa – předčítání je nahrazováno čtením. V mladším školním věku (6–10 let) jsou vyhledávány žánry: lidová a umělá poezie, zvířecí, kouzelná pohádka, příběhová próza ze života dětí, próza s přírodní tematikou. Ve starším školním věku (11–15 let) dochází k žánrové diferenciaci podle pohlaví. Typické žánry jsou: dobrodružná a vědeckofantastická próza, psychologická próza s dívčí hrdinkou, příběhová próza ze

[1] MOCNÁ, Dagmar, et al. *Encyklopedie literárních žánrů.* Praha: Paseka 2004. S. 360.
[2] TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. Čes. Budějovice, 1992. S. 50.
[3] TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. Čes. Budějovice, 1992. S. 51.
[4] TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. Čes. Budějovice, 1992. S. 54.

života dětí a mládeže.[5] Z předchozího vymezení čtenářských etap jsme schopni vyvodit, že knihy o vílách jsou čteny zejména v předškolním a mladším školním věku.

V minulosti měla literatura pro děti a mládež okrajové postavení především kvůli nízké umělecké úrovni, přílišnému zdůrazňování didaktického a mravoučného charakteru. Uvádí se základní funkce literatury pro děti a mládež: didaktická, poznávací a imaginativní. Jana Čeňková k těmto třem základním funkcím řadí další – relaxační. Díky komplexnímu působení těchto funkcí na dítě, dochází k rozvíjení dětské osobnosti po stránce emocionální, sociální, rozvíjí se hodnotová orientace i fantazie.

Pohádky vycházejí z lidové tradice, původně sloužily k ústnímu předávání. Až na konci 18. století byly některé látky a prvky přeneseny do literatury. Některé literární formy souvisí s folklórní pohádkou přímo, jiné vzdáleně. Pohádky vstupovaly mezi čtenáře v různých podobách. Ondřej Sirovátka v *České pohádce a pověsti v lidové tradici a dětské literatuře* sestavil schematickou stupnici podle vztahu pohádky k původní folklorní předloze, která nastiňuje historický vývoj včleňování lidové pohádky do literatury a kultury:

1) Přesné zápisy folklorních pohádkových textů, vydané jako doklady folkloru a lidového vyprávění.

2) Adaptace, převyprávění a parafráze folklorních pohádek.

3) Variace na pohádkové motivy a ohlasy folklorních pohádek. Jako představitele uvádí J. Mahena, V. Martínka, J. Drdu, J. Wericha.

4) Parodie pohádkových syžetů, jaké psal zejména J. Lada.

5) Umělé, „autorské“ pohádky pod vlivem tradiční pohádky (napodobují žánr folklorní pohádky, ale nevyužívají konkrétní tradiční pohádkové motivy). Představitelem je zejména V. Čtvrtek.

6) Umělé pohádky ze současnosti, jaké psali K. Čapek, J. Wolker, M. Macourek a další.

7) Transpozice literární pohádky do jiných uměleckých forem. [6] Jednotlivé stupně nelze vnímat odděleně, dochází k přechodům jedné formy do druhé.

[5] TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. Čes. Budějovice, 1992. S. 51–54.
[6] SIROVÁTKA, Oldřich. Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR v Brně, 1998. S. 107–108.

Karel Čapek postihuje rozdíly mezi pověstí a pohádkou v knize Marsyas[7] - pohádka se vyznačuje existencí vlastního světa orámovaného nezávazným „bylo – nebylo“.

1.2 Autorská pohádka

Autorská pohádka bývá označována taktéž jako „moderní“, případně „umělá“. „Jedná se o umělý příběh s pohádkovými rysy – nejčastěji s kouzelnými prvky – určený zpravidla dětem.“[8] Tento literární žánr prošel značným vývojem. Jeho počátky se datují do období zvýšeného zájmu o folklor, tedy do období romantismu. Umělá pohádka vznikla z pohádky lidové, navazuje na ni, využívá její motivy, látky, postavy, syžetové konstrukce. Proto nelze vnímat pohádku umělou jako negaci folklorní. Autor adaptace folklorní pohádky vychází z předlohy, kterou však upravuje, kombinuje a konečný literární tvar díla je výsledkem jeho uměleckých a vypravěčských schopností. Na rozdíl od folklorní pohádky je od okamžiku svého vzniku autorská pohádka literárním textem. Jak uvádí Ondřej Sirovátka: „Folklorní pohádka – ať už vyprávěná nebo v literární stylizaci – a pohádka umělá mají ve fabuli jedno společné a závazné: totiž motiv kouzla a zázraku. [9] Ten je příznačný pro pohádkový žánr, projevuje se přítomností čarovných postav v pohádce (ať už převzatých z folklorních příběhů, nebo autory uměle vytvořených, pro folklor netypických).

Čtenářsky je od počátků velmi oblíbená, protože v ní děti najdou hrdiny, se kterými se mohou ztotožnit a také je to žánr velmi pestrý, rozmanitý. Příběh pohádky se odehrává jak v dávné minulosti, tak v minulosti nedávné, přítomné. Pokud jde o fantazii pohádky, ta někdy odkazuje k tradičním pohádkovým bytostem (ježibaby, draci, víly) bez toho, aby vědecky vysvětlila jejich původ. Výběr hrdinů je mnohem širší než v lidové pohádce. Nezřídka je hlavním hrdinou dítě, čímž dochází k lepšímu ztotožnění dětského čtenáře s postavou a je také zajištěna jeho pozornost. Hrdina obvykle není idealizován, jako ve folklorní pohádce, naopak je individualizován. Specifickým typem autorské pohádky jsou texty obsahující různé prvky tradiční pohádky. Jsou situovány do neurčitého pohádkového světa a dávné minulosti, vystupují v nich obvyklé postavy (králové, princezny, princové, čarodějnice, víly, draci), dějí se v nich kouzelné věci.

[7] ČAPEK, Karel: Marsyas čili na okraji literatury. Praha: František Borový, 1948.
[8] ČEŇKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež.* Praha: Portál, 2006, s. 127.
[9] SIROVÁTKA, Oldřich. Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR v Brně, 1998. S. 152.

1.3 Antropomorfizovaná pohádka

Antropomorfizované pohádky jsou fabulované příběhy, které se dotýkají nejen světa přirozeného, lidského a zvířecího, ale také imaginativního, který obývají skřítci, andělé, víly a další bytosti. Na otázku, proč jsou antropomorfizované pohádky tak čtenářsky oblíbené odpovídá Svatava Urbanová: „Odpovídají dětskému synkretismu (schopnosti vztahovat vnější svět ke své osobě), imitaci (oblibě napodobovat činnost lidí a okolního světa), personifikaci (kdy se okolní svět stává součástí vlastního světa), fantazijní konkrétnosti (fantazie malých dětí má svůj zdroj v každodennosti, v smyslových zážitcích a v prožitých událostech se známými osobami, ve styku s přírodou a v pronikání do skrytých zákonitostí).“[10] V posledním desetiletí je posílen zájem o tajemství, proto se ústředními postavami stávají fantastické a magickou mocí obdařené bytosti, tedy i víly. Dle Proppovy *Morfologie pohádky*[11] *(*kapitola o Rozdělení funkci podle jednajících osob) lze bez problémů zařadit postavu víly, popřípadě rusalky do okruhu pomocníka a dárce.

1.4 Postava víly ve slovanské mytologii

V *Encyklopedii slovanských bohů a mýtů* synonymně označena jako samovila, samodiva (u jižních Slovanů, figurují víly jako bohyně počasí, působí větry, bouře, deště), později nahrazena rusalkou u východních Slovanů (bohyně vod). Podle Naďi Profantové a Martina Profanta „výraz pochází od slovesa viliti, tj. být posedlý.“[12] Toto vysvětlení výrazu se vyskytuje taktéž v knize Lubora Niederleho, který uvádí, že „víla souvisí se slovanským viliti – zmítati sebou, vášnivě létati a se stč. vila – blázen.“[13] Označení rusalka vzniklo patrně z „rusá“ podle barvy vlasů, nebo „rusa“ ve významu řeka. Tyto mytické bytosti jsou nejčastěji spjaty s vodním živlem. Úcta k řekám a duchům v nich přebývajícím byla zdůrazňována jako jeden ze základních rysů slovanského náboženství. Jsou známy i skalní a lesní víly, v Chorvatsku a Bulharsku také mořské. Jan Máchal uvádí, že se v Rusku věřilo, že rusalky jsou duše nepokřtěných dětí, žen, které spáchaly sebevraždu, nebo zemřely před svatbou a toulají se nocí, protože nemají pokoje.[14] Bývají také řazeny mezi démonické bytosti, do skupiny elementárních bytostí (rusalky i víly) a vegetačních démonů (lesní panny, polní žínky). „O vílách se vypráví hlavně na Balkáně,

[10] URBANOVÁ, Svatava: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 73.
[11] PROPP, Vladimir Jakovlevič: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany: H & H, 2008.
[12] PROFANTOVÁ, Naďa a Martin PROFANT: *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. 2. vyd. Praha: Libri, 2004. S. 232.
[13] NIEDERLE, Lubor: *Rukověť slovanských starožitností*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953. S. 290.
[14] MÁCHAL, Jan: *Bájesloví slovanské*. Praha: Otto, 1907. S. 74.

v Bulharsku od 13., v Srbsku od 14. stol., známy však byly i ve střední Evropě, v Čechách např. v 15. stol., nepřímo také ze starších místních názvů (Vilice, Vilov, Vilín atd.).“[15] Vystupují v podobě krásných dívek oděných v bílý, jemný šat tenký jako pavučina, případně jsou zcela nahé. Dlouhé vlající vlasy představují zdroj jejich životní síly. Někdy jsou jim připisována i blankytná, sotva viditelná křídla. Jejich krása u člověka vzbuzuje neovladatelnou touhu. Vyznají se v bylinách, mají léčitelské schopnosti. Vyprávělo se, že v lese, ve kterém víly přebývají, se nachází studánka s léčivou vodou, jež dokáže obživit i mrtvé. Lesní víly rády pomáhají mladým dívkám se sběrem hub, předením lnu, popřípadě si prý mohou děvčata vyprosit krásu. Slovinci věří, že: „Vily k lidem byly laskavy a dobrotivy, oznamujíce jim zvláště příhodnou dobu k orbě, setbě a žatvě. Kromě toho samy obilí opatrovaly, plevel a koukol z něho vytrhávaly kladouce je na hromadu v kopky […] Když lidé začali hříšně žíti, když na polích rozmáchal se hvizdot, křik a práskot bičů […] zmizely z kraje a vrátí se prý opět, až bude na zemi lépe.“[16] Existuje celá řada pověstí o sňatku mezi vílou a člověkem, ale mnohdy jejich soužití nedopadá dobře. Muži nesmí vílám připomínat jejich původ, v opačném případě od nich ženy navždy utečou.

Mohou působit pozitivně, ale dovedou být i nebezpečné a zlé např. pomást člověka na rozumu (*srov. staročeské vila = blázen*[17]). K jejich naklonění jim lidé přinášeli oběti v podobě koláčů, květů, pestrých stužek. *„Tančí a zpívají vilino kolo, a to především v noci.“*[18] Tanec je u přírodních národů často spojen s magickými představami, nejinak je tomu i u tance víl, či divoženek. Traduje se, že kdo vstoupí do vílího kruhu symbolizujícího Slunce, toho víly utancují k smrti, nebo dokonce roztrhají v divokém taneční reji. Staří Slované se těmto kruhům (poznali je podle vyšší a zelenější trávy) zdaleka vyhýbali, nekáceli na nich stromy, nežnuli trávu. Na druhou stranu prý vílí tance na poli zaručovaly bohatou úrodu.

„V Čechách se dochoval jediný starší (předknižní) doklad o působení víl z 15. století v básni o Jětřichu Berúnském:, ‚Getrich…/genz mu byli dali wilij./Tu swe ztratil všechny syly.‘“[19] Později se Kosmas zmiňuje o tzv. oreádách „…užívá řeckého označení horských nymf zřejmě pro podobné bytosti, ctěné ještě v jeho době v Čechách.

[15] VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. S. 112.
[16] MÁCHAL, Jan: *Bájesloví slovanské*. Praha: Otto, 1907. S. 82.
[17] VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. S. 113.
[18] PROFANTOVÁ, Naďa a Martin PROFANT. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. 2. vyd. Praha: Libri, 2004. S. 232.
[19] VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. 1. vyd. Praha, Panorama, 1990. S. 108.

Odpovídají horským vílám…“[20] V Kosmově kronice je zmínka o obětech studánkám z jedenáctého století. K většímu rozšíření pověstí o lesních vílách, tehdy lesních žínkách nebo pannách, začalo docházet v Čechách od 15. století.[21] Pokud bychom měli krátce zmínit světový kontext, nejčastěji portrétovanou vílou je Tetanie, královna víl v Shakespearově *Snu noci svatojánské* a taktéž z pera anglického spisovatele Jamese M. Barrieho Tinkerbell (překládáno jako Zvonilka), která je společnicí *Petra Pana*.

2 POSTAVA VÍLY V AUTORSKÝCH POHÁDKÁCH 20. STOLETÍ.

Pro českou autorskou pohádku meziválečného období je typická silná vlna zcivilňování pohádkových postav. Byly zbavovány démonického charakteru a naopak odrážely typologii vesnických figurek ztvárňovaných s karikaturní nadsázkou. Autoři tvořící od šedesátých let 20. století je pak zasadili do pohádkového prostoru a antropomorfizované nadpřirozené bytosti se staly neodmyslitelnou součástí domácí krajiny.[22]

2.1 Karel Čapek – Devatero pohádek a ještě jedna jako přívažek od Josefa Čapka

Pohádky Karla Čapka byly nejprve publikovány v novinách (1919 a 1920 Národní listy, od roku 1921 Lidové noviny). Současně se věnoval i teorii pohádky – tři eseje v knize *Marsyas čili Na okraji literatury* (1931). Dva základní znaky, které „čapkovské“ pohádky odlišují od klasických, jsou: hlavní postavou je konkrétní osoba a mají konkrétní dějiště.[23] Například v *Pohádce psí*[24] se hlavním hrdinou stává hronovský dědeček se psem Voříškem a dějištěm je okolí Hronova. Jednotlivé pohádky z devatera byly televizně a rozhlasově adaptovány.

Další specifické znaky Čapkových pohádek si demonstrujeme na *Pohádce psí* a *Velké pohádce doktorské*, ve kterých se objevují postavy rusalek a víl. Kromě nadpřirozených postav z tradičních českých pohádek, obývají podhorský kraj obyčejní lidé

[20] VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. 1. vyd. Praha, Panorama, 1990. S. 108.
[21] PAVLŮSEK, Alois. *Lexikon strašidel: průvodce světem nadpřirozených bytostí a démonů v našich zemích*. Praha, XYZ, 2012. S. 47.
[22] ŠUBRTOVÁ, Milena: *Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990–2010*. Brno, Masarykova univerzita, 2011. S. 33.
[23] FETTERS, Aleš: *Bratří Čapků tvorba pro děti a její vliv na tvorbu Václava Čtvrtka* in Pohádkové vzkázání Václava Čtvrtka: příspěvky z mezinárodní konference konané ve dnech 20.–22. října 2011 v Jičíně. BÍLKOVÁ, Eva a Nella MLSOVÁ (red). Semily: Státní okresní archiv Semily, 2012. S. 178.
[24] Karlova druhá pohádka. Vyšla poprvé v roce 1919 v příloze Národní listy dětem.

tehdejšího světa (doktoři, pošťáci, tuláci, detektivové). „Z této konfrontace světa civilního, současného a světa pohádkového vzniká napětí a tímto rozporem Čapek své vyprávění ozvláštňuje.“[25] Využívá tradiční syžety, ale modifikuje je a přidává reálné prvky. Čapek upozorňuje, že pohádka není původně literatura, ale povídání. Rodí se z potřeby vypravovat.[26] Této základní funkce opakovaně využívá, evokuje ústní podání, oslovuje čtenáře (děti), využívá formu skazu: „Žádný šofér na automobilu neumí tak krásně práskat bičem jako nebožtík Šulitka, dej mu pánbůh věčnou slávu…“[27] Předstírá improvizaci: „A zatímco čekal, zastavil před hospodou vůz dědečkova souseda, jakpak se honem jmenoval, no třeba Joudal;…“[28] *Pohádku psí* tvoří celek tří vzpomínkových vypravování o psu Voříškovi a tří bájí staré psí víly. Čapek tedy využil pohádkové kompozice trojice. Za úplňku běžel Vořišek přes les, na stříbrném palouku tančily psí rusalky – krásní bílí psi, téměř průhlední, lehcí, že ani rosu z trávy nesetřásly. Když měsíc vystoupal výš, začaly rusalky jemně výt. Pak se shromáždily kolem staré stříbrné psí víly, která jim povyprávěla tři příběhy: jak stvořili psi člověka, jak se dostali psi do nebe a o psím pokladu. Poslední příběh se uzavírá v rovině rámce, přesahuje jakoby do přítomnosti a ústí z vážného pohádkového podání do komické reálné situace – psi hrabou v zemi, protože hledají psí poklad: „… stává se všem psům na světě, že si někde v polích vzpomenou na propadlé psí království a hrabou do země díru a čuchají, čuchají, není-li z hloubi země cítit uzený trůn bývalé psí říše.“[29] Humor je uplatněn taktéž v povídání, jak se dostali psi do nebe – kometa je psí hvězda, protože má ocas a rejdí po nebi.

Velká pohádka doktorská má rámcový útvar, vypráví o kouzelníkovi Magiášovi, jemuž se v krku vzpříčila pecka švestky a na pomoc mu byli zavoláni tři doktoři – z Hronova, Hořiček, Červeného Kostelce a Úpice. Hronovský doktor nemůže odepřít pomoc ani kouzelníkovi, ale že byl *filuta, liška podšitá, lišák drbaný, kostelník pálený, kos vykutálený a šibal mazaný*[30]*,* svolal lékařské konzilium. Při čekání povídá hořický doktor pohádku *O princezně solimánské*, kostelecký vzpomene na *Případ s hejkalem*, úpický zmíní *Případ s havlovickým vodníkem* a doktor z Hořiček promlouvá o *Případu*

[25] SIROVÁTKA, Oldřich: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR v Brně, 1998. S. 152.
[26] ČAPEK, Karel: *Marsyas čili na okraji literatury*. Praha: František Borový, 1948. S. 140
[27] ČAPEK, Karel: *Devatero pohádek a ještě jedna jako přívažek od Josefa Čapka*. Praha: Albatros, 1986. S. 73.
[28] ČAPEK, Karel: *Devatero pohádek a ještě jedna jako přívažek od Josefa Čapka*. Praha: Albatros, 1986. S. 80.
[29] ČAPEK, Karel: *Devatero pohádek a ještě jedna jako přívažek od Josefa Čapka*. Praha: Albatros, 1986. S. 85–86.
[30] Tamtéž. S. 224–225.

s rusálkami. V příběhu hořičského doktora Čapkův rodný kraj navozuje lyrický prožitek a stává se kouzelným místem: „Páni, já znám ten náš kraj jako svou dlaň; ale té noci měsíční se zdál být tak neskutečný jako sen. Někdy tak bývá, že najdeme jiný svět v kraji nám nejbližším.“[31] Za takové noci na břehu řeky Úpy v Ratibořickém údolí spatří lékař něco světlého na lučině – bytost se představí jako víla, rusalka, divoženka. Čapek tedy vnímal tato označení synonymně, ačkoli divoženky obvykle bývají nebezpečné lesní víly a rusalky víly vodní.[32] Při tančení klopýtla o měsíční paprsek, nebo uklouzla na třpytu rosy a zlomila si nožku. Víla je popsána jako velmi křehká bytost s tělem z paprsků, kosti má řídké jako mlhu. Z kovového třpytu z křídel vážky doktor udělal dvě desky, modrým měsíčním paprskem je přivázal k rusalčině noze jako dlahu. Doktor ví, že jsou víly odpovědné za ztracené mladíky utancované k smrti a vymyslí lest – všechny víly si podle něj už našly lepší místo v Hollywoodu u filmu. Od té doby se v Ratibořickém údolí už žádné víly nevyskytují. „Z toho je taky vidět, že ani strašidla, ani jiné pohádkové úkazy už nepasují do dnešního světa, ledaže si najedou jiné, rozumnější povolání.“[33] Tuto poznámkou z úst hořičského doktora rozvinul Karel Čapek v eseji K teorii pohádky: „Jsou to bývalé mythologie, vybujelé nad sociálně závaznou věroukou nebo ocitající se v rozporu s nověji přijatým kultickým řádem. Pohádka je uchovává jako obsahy, ale jen za tu cenu, že už je neklade jako předměty věření.“[34]

Čapek využívá hry se slovy, s odbornými názvy a kouzelníkovu nemoc pojmenují doktoři jako *švestkohrtanová peckoslivitida.* Text je plný stylistických zvláštností, jako častého komického váhání při vybavování jmen, hromadění synonym (viz pzn. pod čarou č. 28), přesné časové, místní a kvantitativní údaje.[35] Vypravěč se opakovaně rozvzpomíná na děti a obrací se k nim: „…pak si oblékli čisté bílé pláště – prokristáčka, děti, teď začne operace! Kdo se na to nevydrží dívat, ať raději zavře oči.“[36] Čapek uvedl, že podle něj nereálná atmosféra pohádek nevyplývá z přítomnosti nadpřirozených bytostí (draků, zakletých princů, obrů, čarodějů a víl), ale tyto bytosti se do pohádky uchýlily jako do reservace obehnané nepřekročitelnou ochranou fikce.[37]

[31] Tamtéž. S. 245.
[32] Podle Slovníku spisovného jazyka českého Bohuslava Havránka. [online] [cit. 13-3-2015] Dostupný z: http://ssjc.ujc.cas.cz/
[33] ČAPEK, Karel: *Devatero pohádek a ještě jedna jako přívažek od Josefa Čapka*. Praha: Albatros, 1986. S. 249–250.
[34] ČAPEK, Karel: *Marsyas čili na okraji literatury*. Praha: Borový, 1948. S. 152.
[35] VAŘEJKOVÁ, Věra: *Pohádky Karla Čapka*. Brno: Masarykova univerzita, 1994.
[36] ČAPEK, Karel: *Devatero pohádek a ještě jedna jako přívažek od Josefa Čapka*. Praha: Albatros, 1986. S. 250.
[37] ČAPEK, Karel: *Marsyas čili na okraji literatury*. Praha: František Borový, 1948. S. 140.

Čapkovo pojetí víly je nekonvenční, moderní. Nebojí se transformovat křehkou bytost podobnou dívce do podoby bílého psa, který nese podobné vlastnosti jako klasické víly (tančí na palouku, zpívá měsíci, je lehký). Neobvykle vyznívají i tři bájná vyprávění, jež vypráví stará psí víla. Ve *Velké pohádce doktorské* obohatil charakter víl o touhu proslavit se v Hollywoodu u filmu.

2.2 Víly v pohádkách Václava Čtvrtka

Václav Čtvrtek (vlastním jménem Václav Cafourek) patřil v šedesátých letech dvacátého století k vrcholným autorským osobnostem moderní autorské pohádky. Ve své poetice využil prvků lidových vyprávění, použil je v nových kontextech a jičínské okolí zalidnil nadpřirozenými postavami vodníků, víl, ohnivých mužíků, skřítků etc. Mimořádného ohlasu dosáhlo Čtvrtkovo dílo zejména díky televizním zpracováním jeho pohádkových příběhů (především večerníčky *O Rumcajsovi* známé i v zahraničí, *Pohádky z mechu a kapradí, O Makové panence a motýlu Emanuelovi, Říkání o víle Amálce, O vodníku Čepečkovi, Cesty formana Šejtročka*).

„ ‚Má pravá láska jsou moji staří známí, loupežníci, formani, ohniví muži, čerti, hejkalové, mužíci, víly a světýlka, co odedávna přebývají v českých lidových pohádkách. Dnes spolu s nimi, s loupežníkem Rumcajsem, vodníkem Česílkem, formanem Šejtročkem a plejádami víl, světýlek a ohniváků táhnu proti přetechnizovanému přerozumu.‘ říkal V. Čtvrtek.“[38]

Prózy Václava Čtvrtka se řadí mezi pohádky tzv. iluzivního folkloru, využívajícího motivy, postavy a kompoziční postupy z lidových pohádek a pověstí. Jak uvádí přední český folklorista Oldřich Sirovátka: „Rovněž krátké, jednoduché fabule Čtvrtkových textů se liší od spletitých a rozvinutých klasických pohádkových syžetů. Čtvrtkovy pohádky mají prostý děj, který rozvíjí jeden dva motivy.“ Dále upozorňuje, že Čtvrtkovi se podařilo pohádku a pověst stmelit v jeden celek. Za jeden z prostředků, kterými sepětí obou žánrů dosáhl je zasazení příběhů do reálného prostředí, do okolí města Jičína. Také zařadil do děje nadpřirozené postavy pohádkové, dále postavy, které nalézáme v pověstech, jako jsou vodníci, hejkalové, nebo loupežníci, a postavy z kulturní tradice jako víly a posléze i bytosti vymyšlené. [39]

[38] BÍLKOVÁ, Eva. *Okolo Ráholce: povídání o Jičíně, Václavu Čtvrtkovi a jeho díle*. Jičín: Městská knihovna, 2002. S. 58.
[39] SIROVÁTKA, Oldřich: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1998. S. 176–178.

Pohádkové děje jsou situovány do nespecifikované doby, kdy žil člověk velmi blízko přírodě, živlům a elementárním bytostem. Postava víly se v různých obměnách objevuje v mnoha Čtvrtkových knihách, k rozboru jsme si vybrali *Pohádky z pařezové chaloupky Křemílka a* Vochomůrky (1986), *Vodník Čepeček* (2004), *Říkání o víle Amálce* (2003), *Cesty formana Šejtročka* (2000), *Jak ševci zvedli vojnu pro červenou sukni* (1985), *Rumcajs* (1979), *Cipísek* (1979) a *Manka* (1984).

Pohádky z pařezové chaloupky Křemílka a Vochomůrky (1974). Křemílek a Vochomůrka se v knize objevili poprvé v roce 1969 (*Pohádky ze čtyř studánek*), ale předtím už byli známi z Mateřídoušky. Série pohádkových příběhů pro děti od čtyř let o dvou mužíčcích z pařezové chaloupky je ale známá dětem především z večerníčků *Pohádky z mechu a kapradí*. Dvacet osm příběhů o dvou popletených skřítcích se odehrává od jara do zimy jednoho roku. Nejprve se Křemílek s Vochomůrkou se setkávají s uplakanou studánkovou vílou, které mráz uzamkl studánku na ledový klíč. Později potkávají jinou rozcuchanou vílu u ostružiní, která musí zatancovat měsíčku, ale ne neučesaná. To by z lesa vyběhla tma a ona by se v ní navždy ztratila. Jindy maličká víla na pasece tančí na komáří muziku. Celá v závojích. Zakopne o obrův palec, takže je po tanci. Skřítci figurují v příbězích jako hrdinové, kteří pomáhají nejen vílám, ale i dalším pohádkovým bytostem (drak, mužík Voděnka, vodník Krapítko, bílá panenka). Chvíli před začátkem zimy k nim do chaloupky přijde maličká víla, lehoučká jako pápěří. Ráda by jim zatančila, ale bez muziky to nejde, proto mužíci ze stébel trávy vyrobí píšťalky a z nich varhánky, jejichž zvuk slyší jen víly a děti. Tato poznámka značí, že lidský svět existuje vedle kouzelného, lesního. Nepřítomnost lidského prvku připomíná charakter přírodních báchorek.

Mnohdy skřítkům elementární bytost sama napoví, jak problém vyřešit, ačkoli skřítci mají pocit, že:„ ‚Víla nemůže nikdy nic pořádného vymyslet,' rozzlobil se Vochomůrka… ‚Všecko jsou to jen vílí nápady.' "[40] Personifikovány jsou přírodní děje jako vítr (škodolibý, nebo zapletený do ostružiní), tma, hvězdy (chodí), slunce, měsíc i květiny, keře a stromy i hodinové kukačky, housličky, veselé vejce a sny. Antropomorfizace se dotýká zvířecích hrdinů. Kniha je určena už pro předškolní děti, proto je jasně rozlišeno mezi dobrem a zlem. K dětské oblíbenosti *Pohádek z pařezové*

[40] ČTVRTEK, Václav: *Pohádky z pařezové chaloupky Křemílka a Vochomůrky*. Praha: Albatros, 1986. S. 76.

chaloupky jistě přispívá i moderní výtvarné ztvárnění Zdeňka Smetany. Ten také připravil scénář a byl režisérem televizního zpracování z roku 1969.

Ve *Vodníku Čepečkovi* (poprvé jako sešitová pohádka, 1970) se dobrák hastrman zabydlí pod mlýnem lakomého mlynáře Šebka. Také je nucen bojovat proti vrchnosti. Čtvrtek se zmiňuje jak o tančících rusalkách, tak o lesní víle Markytce z druhé paseky, za kterou chodíval vodník Čepeček na kus řeči. Víla co chvíli protancovala střevíčky, proto jí hastrman ušil za svitu měsíce nové, do tance jako dělané. Zápornými hrdiny je vrchnost. Marnivá Hraběnka touží po vílích střevíčcích, hrabě se vydá do lesa, aby směnil botičky za dva dukáty. „ ‚K čemu jsou mi dukáty? Když chci jeden, podívám se na sluníčko. Když chci druhý, podívám se na měsíc. Ale bez svých střevíčků bych se neobešla. V ostřicích bych si pořezala palečky.' " Hrabě vílu obalamutí a střevíčky získá, ale vodník Čepeček to nenechá jen tak, z rákosí si udělá kouzelnou píšťalu, která střevíčky přivábí. Magický prvek je tedy vázán na konkrétní předmět. Víla Markytka je bytost křehká, laskavá a zcela odpovídající antropomorfizované etérické bytosti.

Říkání o víle Amálce (poprvé knižně v roce 1973) vychází z animovaného televizního seriálu z roku 1975. Víla Amálka se zrodila z mlhy, do které zasvitlo slunce a zafoukal vítr. Byla jemná, v šatech lehkých jako pára. Tančila na špičkách trávy, vyznala se v bylinách, obtancovávala paseky, aby se rozlétla semena trav. Amálka je obdařena kouzelnou mocí, která se omezuje pouze na les, jak čteme v jejím rozhovoru s poupětem šípkového keře. „…U nás v lese bych poupě snadno dokázala rozkvést v květ, ale na mezi to neumím."[41] Začaruje myslivci patrony kouzelným znamením, obrátí potůček vílím slovem, musí vypít šťávu z napůl uzrálého jablka, aby neklopýtala při tanci. Dokáže metamorfozovat v ptáčka. Tam kde si víla popláče, tam navěky poteče potok bez rybičky, protože vílí slzy zem nepije. Je zde přítomen i kouzelný předmět – kámen mutáček.

Personifikovány jsou rostliny (dokonce umí i lhát), měsíc, přírodní děje. Figuruje jako ochránkyně zvířat. Z kouzelných bytostí potkává zlého vodníka Kebuli (známý z Jičínského cyklu pohádek), ten ji chce za hospodyni. Víla ale ve vodě žít nemůže. Dále zlomyslného lesního mužíka Trnečka, obra Hrompace, hodného ohniváče a oříškového panáčka. Minipříběhy dopadají dobře, zlo bývá po zásluze potrestáno. Lidská dívka Kordulka pomůže Amálce od bolesti po šlehnutí kopřivy, ačkoli se víly bojí. Lidé tedy o vílách vědí, ale vyhýbají se jim. Strach z nadpřirozených bytostí pochází ze slovanské

[41]ČTVRTEK, Václav: *Říkání o víle Amálce*. Praha: Albatros, 2003. S. 25.

pohanské mytologie, která je líčí jako zlověstné bytosti. Václav Čtvrtek je naopak démonického charakteru zbavuje a polidšťuje je.

Mezi „jičínské pohádky“ z města Jičína a jeho okolí patří cykly *Rumcajs* (1970), *Manka* (1975), *Cipísek* (1975), seriál *Cesty formana Šejtročka* (1977) a pohádkový román *Jak ševci zvedli vojnu pro červenou sukni* (1979). Užitá toponyma volená z reálného světa mají v textech především identifikační a výchovnou funkci. V textech se vyskytují názvy přilehlých lokalit i měst (Hradec Králové, Sobotka, Pardubice). V Jičíně pobýval Václav Čtvrtek během první světové války (1914–1918) jako malý chlapec, tak mimoděk čerpal inspiraci pro svou pozdější tvorbu. Svět nadpřirozených, elementárních bytostí je zde pevně spjat s lidským.„…Mohl bych zkrátka říct, že má pohádka teď bydlí v Jičíně. Asi proto, že se mi celý ten jičínský kraj tak líbí a že mé dětské zážitky jsou silně evokující.“[42]

V *Rumsajsovi*[43] vystupuje pouze rusalka z luk pod Ráholcem jménem Andulka hledajíc v lese konvalinkovou vůni. V *Mance* zachrání Rumcajs a především moudrá Manka víle studánku (*Jak Manka věděla víc než víla*). Popsány jsou schopnosti elementární bytosti, která dovede najít pod zemí prameny a spojit je se studánkou. Ale proti lidské zlosti si nedovedou samy pomoci: „Bába Kartounka otevřela dlaň a víly se k ní na heřmánkovou vůni sletovaly jako motýli. Když k sobě přivábila pramínkové víly z širého okolí, pochytala je do tenátek z babího léta. Pak si foukala přes bradu a hnala víly někam za louku.“[44] Proto se vždy pro pomoc obrací na loupežnickou rodinu, ale nezapomínají dobrotu oplatit. V pohádce *Jak byla Manka s vílou na svatbě,* zašívá loupežníkova žena lesní bytosti roztrženou sukýnku. Když pak starosta unese Cipíska, víla si ví rady, jak jej spravedlivě získat zpět. Uhrane, nebo spíše omámí ženicha před svatbou – starostova syna. „Vavřinec seskočil po loukoti a jde rovnou za vílou. A ona se usmívá hned rezedkově, hned růžičkově, hned jasmínkově. Vavřinec pořád za ní. Nechal tam nevěstu i čtyři kolena příbuzných. Vavřinec pořád za vílou jako mámením omámený.“[45]

Les Ráholec je domovem nejen víl dobrých, ale i zlých s ostřicovými hlásky. Jedna taková divoženka se na třetí pasece přetahuje s dívkou Luckou o ostružiny (*Jak Manka přetrhla vílí šáteček na dvakrát tři cípy*). Zlá víla z trochy večerní páry a pavučiny uhněte šáteček, který Lucce „omámí“ ženicha. Manka si ví rady i s divoženkou. Počká na ni

[42] SLABÝ, Zdeněk Karel: *Pohádka, která bydlí v Jičíně.* Zlatý máj. Praha: Svaz Československých spisovatelů, 1970, roč. 14, s. 90.
[43] ČTVRTEK, Václav: *Rumcajs.* Praha: Albatros, 1979.
[44] ČTVRTEK, Václav: *Manka.* Praha: Albatros, 1984. S. 166.
[45] ČTVRTEK, Václav: *Manka.* Praha: Albatros, 1984. S. 96.

na pasece s ostružinovým proutkem, tím přivede každou vílu k poslušnosti. Dovede ji až do Jičína k řeznici, u které Lucie sloužila. Zlomí kouzlo přetrhnutím šátku, pak vílu propustí. „Divná panenka se vyvlíkla a vyvanula z krámu cestičkou mezi jičínskými hospodyněmi. Ohlížely se po ní a křižovaly se proti zlému.“[46] U řeznice už nikdo maso nekupoval, protože se říkalo, že mají zboží od víly uhranuté. Divoženky nejsou v textech Václava Čtvrtka ničím neobvyklým. Významně rozvinul toto téma i v televizních večerníčcích. Epizoda *Jak Rumcajse málem utancovaly víly* (knižně v Cipískově loupežnické knížce[47]) vypráví o stonavé studánce. Rumcajs se vydá k prameni, kde sedí tři studánkové víly a proutky se šťourají v zemi. Rumcajs rozlišuje víly opatrovnice a škůdkyně. Třikrát je napomene, aby pramínek netrápily, když to nepomůže, kloboukem udělá vítr a ten je odnese daleko od skalky. Na oplátku Rumcajsovi unesou za sedm dní Cipíska na tajnou vílí louku. Ze všech stran vyprýští voda a tak je loupežnický synek uvězněn uprostřed na zeleném kopečku. Rumcajs ho najde až k večeru, víly jsou v plné síle, popadnou ho za ruce a chtějí ho utancovat. „Vtom víly zabraly na druhou stranu. Rumcajs to nečekal, vyběhl z bot. Bosými patami už se nezachytil a víly ho točily, až cítil, jak se mu duše tlačí z těla.“[48] Rosa dodává divoženkám větší sílu, tudíž je jejich tanec ještě nebezpečnější. Manka se přidá do kola a začne tancovat po jičínsku. Víly brzy vyletí z kola a loupežnická rodina je zachráněna.

Cipísek[49] poznává v lese sedm studánkových víl, pomáhá jim odstrkovat smetí z vody. Čtvrtkovy víly jsou tak křehké, že neunesou ani železnou jehlu, aby si vyspravily košilku (*Jak šel Rumcajs s Cipískem víle pro lajblíček*). Za úplňku tančí pro měsíc, vítr jim k tomu hraje přes osikové listy. Když se studánkové víly nevytančí, rozezlí vodu a jsou povodně. V dalším povídání křehoučká šípková víla („Rumcajs zatajil dech, aby to vílu neodválo.“[50]) pláče pro utržený kvítek. Jinou vílu chytí jičínský sládek Kule, aby mu opatrovala studni v pivovaru. Víla ze zajetí nemůže uniknout. Kněžna si v příběhu *Jak Rumcajs s Cipískem poručili trojí tanec,* přeje k rybníčku v zámecké zahradě vílu. Lokaj jednu chytí na svěcenou nitku. Svěcená voda prochází rituálem exorcismu, tedy vymítání zlých sil. Víla je proti takové moci bezbranná, patří tedy i přes Čtvrtkovo polidšťování do sféry ďábelských bytostí.

---

[46] ČTVRTEK, Václav: *Manka*. Praha: Albatros, 1984. S. 128.
47 ČTVRTEK, Václav: Cipískova loupežnická knížka. Praha: Fragment, 2007.
48 ČTVRTEK, Václav: Cipískova loupežnická knížka. Praha: Fragment, 2007. S. 36.
[49] ČTVRTEK, Václav: *Cipísek.* Praha: Albatros, 1979.
[50] ČTVRTEK, Václav: *Cipísek.* Praha: Albatros, 1979. S. 63.

Cesty formana Šejtročka z Jičína a okolí napsal Václav Čtvrtek v roce 1977. Ilustracemi knihu opatřil Zděněk Miller, ten se také podílel na televizním animovaném seriálu, vysílaném poprvé na přelomu let 1993–1994.[51] Šejtroček žijící pod kopcem Šibeňákem má za chalupou louku, kam chodí tancovat víly. Nedaleko je rybník Kníže s vodníkem Česílkem, od něj dostane Šejtroček nejsilnějšího koně ze všech – proměněného sumce Žemličku. Šejtroček narazí na studánkovou vílu, jemnou panenku v bílé košilce, která chrání studánku před sluncem, protože radní města Jičína nechal vykácet půlku lesa. „ ‚Nechtěl mi dopřát, abych měla studánku v jeho lese,' řekla víla. ‚Vyhnat vílu, to se bál. A tak dal pokácet stromy, aby mě vyhnalo slunce.' "[52] Šejtroček jí pomůže, proto si u něj z vděčnosti v chalupě následně hloubí studánku v hliněné podlaze. Chce se stát jeho družkou. Z vody umí uvařit hovězí polívku, vyprat prádlo, kytky zalít, ale on ji stejně nechce. Víla začne tiše plakat, až napláče vody po vršek kredence a vypadá to, že Šejtročka utopí. Nakonec si ji vezme za ženu, víla si začne říkat Julča a hospodaří mu v chalupě.

O motivu získávání družky prostupujícím většinu Čtvrtkových textů, jejichž protagonistou je lidská bytost, píše Helena Vyplelová ve své studii o Václavu Čtvrtkovi *Pohádkové seriály Václava Čtvrtka*.[53] Julča je velmi moudrá, stále spjatá s přírodou a jejími obyvateli. „ ‚Ten dub se nesmí porazit, protože v něm bydlí dubový mužík.' ‚Jak to víš?' zarazil se trochu Humpál. ‚Protože tomu rozumím,' řekla Julča."[54] Umí si zavolat na pomoc víly z lesa, ozdobit se rosou jako drahým kamením. Také stoná vílí způsobem a jediné, co jí může pomoci, je metyáškový kamínek, který pro ni Šejtroček získá. Ačkoli se rozhodne žít s člověkem, ponechává si schopnosti elementární bytosti. „Kde válo, svezla se po vánku. A kde hřálo, nesla se silou sluníčka. Tak to znají víly."[55]

Čtvrtek píše nejen o studánkových vílách, ale i stromových. Dokud někdo třetí nezasadí jasanové semínko a z něj nevyroste sedmiletý strom, nemá víla ztrativši domov kam jít. Stromová víla slovem dokáže člověka přivolat, nebo postrčit a přimět k tanci. Pomáhá květům rozkvést, odhání ptáky, aby nesezobaly všechny plody. Dále zmiňuje víly potoční, pasekové a houštinářky.

V *Cestách formana Šejtročka* však nejsou jen dobré víly, ale i jedenáct zlých panen, které lidem škodí. Jednu z nich při cestě lesem nechtěl Šejtroček svézt, proto ho

[51] BÍLKOVÁ, Eva: *Okolo Ráholce. Povídání o Jičíně, Václavu Čtvrtkovi a jeho díle.* Jičín: Městská knihovna v Jičíně 2006. S. 46.
[52] ČTVRTEK, Václav: *Cesty formana Šejtročka*. Praha: Albatros, 2000. S. 16
[53] VYPLELOVÁ, Helena*: Pohádkové seriály Václava Čtvrtka*. Tvar, 2007, č. 5, s. 8.
[54] ČTVRTEK, Václav: *Cesty formana Šejtročka*. Praha: Albatros, 2000. S. 38.
[55] ČTVRTEK, Václav: *Cesty formana Šejtročka*. Praha: Albatros, 2000. S. 102.

napříště stáhla z vozu, skočila mu na záda, přichytila se nehty a ostatní ho šlehaly lískovými pruty po lýtkách. Tyto divoké víly s ostřicovými hlásky pojmenovány nejsou, ale připomínají divoženky.

Jak ševci zvedli vojnu pro červenou sukni **(**1977 připravena pro rozhlasové vysílání, 1979 vydána knižně). Pohádkový příběh z Jičína o lásce mezi ševcem Kubou a Stázinou začíná ve chvíli, kdy správcovství nad městem získá Kolomajzna, a když u cesty uvidí Stázinu, hned si ji chce vzít za ženu. Na dívku z chalupy však myslí i švec Kuba, proto je poslán na vojnu. Ve Vídni šije císařpánovi střevíce, zatímco správce chystá svatbu v Jičíně. Stázině pomůže vodník Česílko, Čepeček a víla Andulka. Proti nim stojí zlý vodník Kebule. Kuba vzkáže kamarádům ševcům, aby zvedli vojnu proti císařpánovi.

Nedaleko Jičína se rozkládá rybník Kníže, v něm hospodaří vodník Česílko a níž v mělkém lučním dolíku víla Andulka. Přes den sbírá z trav pavučinky, z nich si šije závoje k tanci. Každou noc plní svoji povinnost – tančí pro slávu měsíci. Navečer se schází víla s vodníkem na stavidle a povídají si. Z lidí mají strach, neradi se pletou do jejich záležitostí, ale Stáziny je jim líto: „*Vodník má k ženské míli, ale víla už blíž*.“[56] Andulka nerozumí lidským emocím, nezná neštěstí, zato dovede upokojit vítr i rozzlobeného vodníka. Víla usíná po nočním tancování ráno s hrstkou mateřídoušky pod hlavou, pochutnává si na puškvorcovém kořínku, cestuje po větru jako v kočáru, vyšplhá po niti do okna a sype si na tváře zlatý prášek z kopretin. Ilustrátor Miloslav Jágr byl na Mezinárodním festivalu ve francouzské Nice za obrázky ke knize oceněn Stříbrným orlem (1980).

Václavu Čtvrtkovi se podařilo stvořit idylický obraz venkovské přírody, kde vedle sebe žijí víly, vodníci, skřítci. Víly se v jeho tvorbě vyznačují následujícími společnými rysy: křehkostí, lehkostí, studánkovým, nebo naopak ostřicovým hláskem, schopností cestovat po větru, pevným propojením s přírodou, vodním živlem a obavou, aby je vítr nerozfoukal. S jejich jemností souvisí i vzhled něžné panenky v závojích. Opakovaně figurují jako ochranitelky zvířat, vodních toků. Tančí po lukách, přátelí se s vodníky. Jsou to bytosti kouzelné, což je dokládáno například tím, že jejich slzy zem nepije. Je zřejmé, že postavy víl odpovídají charakterem i vzhledem české kulturní tradici.

[56] ČTVRTEK, Václav: *Jak ševci zvedli vojnu pro červenou sukni.* Praha: Albatros, 1985. S. 33.

2.3 František Nepil – Polní žínka Evelínka

František Nepil (1929–1995) byl autor populárních rozhlasových relací (s Československým rozhlasem spolupracoval od roku 1961), prozaik, tvůrce pohádkových příběhů. Ve večerním pořadu *Dobrý večer, děti* Československého rozhlasu připravoval scénky a texty pro postavičku Makového mužíčka, záznamy Nepilových pohádek vycházely na zvukových nosičích, podle jeho pohádkových námětů byly natočeny cykly večerníčků. *Polní žínka Evelínka* vyšla poprvé v roce 1979, tedy v době, kdy byl František Nepil již renomovaným autorem dětských knih.[57]Jak uvádí Svatava Urbanová a Milena Rosová*:* „Nepilovo modelování pohádkového světa se pohybuje v prolínání reality a fantazie.“[58] V reálném prostoru se zjevuje nadpřirozená bytost – polní žínka Evelínka. Ačkoli obvykle se jako žínka označuje víla lesní, žijící ve stromech, nebo vodní, obývající prameny, řeky, jezera. *„Jen žínka Evelínka žije v poli a má na starost jeho rostlinky a obyvatele. Polí mi totiž přišlo trochu líto. Les, voda, skály – to jsou častá, dramatická prostředí pro příběhy. Pole se zdá na první pohled nudné a trochu fádní. Ale i tady se dějí zajímavé věci.“*[59]

Příběh se odehrává od léta do podzimu (končí ve chvíli, kdy zvířata ulehají k zimnímu spánku, nebo odlétají do teplých krajin). Časový záběr tedy souvisí s koloběhem přírody. Kompozice je seriálová, dvacet tři epizod vždy uvozených nadpisem začínajícím pohádkovým jak spojuje titulní postava. V příhodách dominuje setkání víly s člověkem, nebo zvířetem a jejich dialog.

Jak již bylo řečeno, vyprávění je zasazeno do venkovského prostředí, dominuje v něm prostor přírody, konkrétně pole sousedící se studánkou, která se stává místem pro setkávání Evelínky a bývalého vojáka Francínka. Jejich vztah je leitmotivem knihy, a ačkoli si příliš nerozumí, protože láska mezi člověkem a vílou bývá složitá, v závěru je naznačeno, že je čeká společná budoucnost. Evelínka je podle Francínka pohledná, ale ne dokonalá. „Měla vlasy jako len, ale taky měla trošku víc šikmé oči, než mívají panenky jako obrázek. Zelenkavé oči v barvě přesličky. V pase byla útlá jako vážka a celá byla jako z pavučinky, ale nožky měla nad kotníky trošku tlustší než panenky, které Francínek vídal

[57] BROŽOVÁ, Věra: *Slovník české literatury po roce 1945*. [online] [cit. 22-1-2015]
[58] URBANOVÁ, Svatava a ROSOVÁ, Milena. *Žánry, osobnosti, díla: (historický vývoj žánrů české literatury pro mládež – antologie)*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2003. S. 101.
[59] NEPIL, František, NEPILOVÁ, Zdena a HUTAŘOVÁ, Ivana, ed. *Nedokončené rozhovory*. Praha: Petrklíč, 1999. S. 58.

na bálech.“[60] Její trochu šikmé oči a tlustší nožky vnímá jako handicap, ale nakonec si uvědomí, že ani sebekrásnější panenka nemůže Evelínku nahradit.

Polní žínka není jasně nadpřirozená postava, nevládne žádným magickým talentem, ale je schopna se zjevit a zase rozplynout. Rozptýlená vypadá jen jako tetelící, chvějící se vzduch. „Evelínka se vlnila po mezi za pšenicí…“[61] Také otvírá větrná stavidla na kopci. Je silně spjata s přírodou a zvířaty, o které pečuje. Polní žínku obklopují antropomorfizované zvířecí postavy. Všem se snaží pomáhat, nedělá rozdíl mezi lidskými a zvířecími bytostmi. Evelínka je kárá, aby je naučila slušným způsobům (*Jak Evelínka soudcovala skřivánky, Jak Evelínku podváděl sysel, Jak Evelínka otevřela ordinaci, Jak Evelínka zouvala křepelátkům botičky…*). Sází kolem polní cesty léčivé bylinky jako heřmánek, šalvěj, pýr… Dětský čtenář je tak seznámen s léčivými bylinami. Sysel si vymýšlí neduhy, chodí za Evelínkou do ordinace, ale jen proto, aby ho pohladila. „ ‚Tak ty máš křeče v nohou?‘ zapochybovala Evelínka. ‚Ano i v uchu, paní doktorko,‘ nastavoval sysel k pohlazení svou malou hlavičku.“[62] Z této ukázky je patrné, že je Evelínka zejména nositelkou mateřského principu (vychovává, pomáhá, pečuje). Roli matky, nebo učitelky také uplatňuje při setkáních s druhou lidskou postavou – chlapcem Ondruškem. Zasvěcuje jej do tajů přírody (srovnává ji s lidskými stavbami). Nepil prostřednictvím Evelínky opakovaně, nenásilně využívá didaktiky.

Zvířata charakterizují jejich přirozené, biologické vlastnosti. Křeček je nepřátelský, skřivánci se dohadují, který z nich vydrží déle zpívat. Ťuhýk je vášnivý sběratel hmyzu, což souvisí se skutečností, že kořist napichuje na trny keřů jako zásobu potravy.

Součástí knihy měla být i kapitola s tématem smrti *Jak Evelínka vypravila krtka na poslední cestu*. Na konci 70. let 20. století nebyla smrt v literatuře pro děti vnímána jako žádoucí, tuto kapitolu obsahuje jej až čtvrté vydání z roku 2008. Olga Kubeczková se zabývala touto tematikou v tvorbě Františka Nepila ve studii publikované v časopise Ladění.[63] Uvádí, že: „Kapitola o úmrtí krtka měla mít číslo třináct. V kompozici knihy by dotvořila sudý počet čtyřiadvaceti kapitol… Měla být umístěna mezi kapitoly: *Jak Evelínka zouvala křepelátkům botičky* a *Jak Evelínka sestrojila milion věží.* Toto řazení

[60] NEPIL, František: *Polní žínka Evelínka*. Praha: Albatros, 1979. S. 8–9.
[61] NEPIL, František: *Polní žínka Evelínka*. Praha: Albatros, 1979. S. 16.
[62] NEPIL, František: *Polní žínka Evelínka*. Praha: Albatros, 1979. S. 46.
[63] KUBECZKOVÁ, Olga: *Smrt v tvorbě Františka Nepila.* Ladění: Časopis pro teorii a kritiku dětské literatury, 2005, roč. 10, č. 3, s. 3.

příběhů mohlo zvýraznit motivický kontrast první a poslední etapy života.“[64] Křepelátka i Ondrušek symbolizují dětství spojeno se slabostí a malým vzrůstem. Pojetí pohřbu neskrývá prvky křesťanského obřadu, obsahuje modlitby, smuteční písně, zvířata fungují jako paralela smutečních hostů a je jim dán prostor k vyjádření o smrti. Pouze polní žínka se k dané skutečnosti nevyjadřuje. „Představa smrti vyvolává smíření, autor ji pojímá jako přirozené pokračování, respektive splynutí s mateřským principem země.“[65]

Nepil hojně využívá expresiva (*mrťafa, pořízek, vyčouhlá tráva, hasačerti, heršvec*) a knižní výrazy (*podnebesí hlaholilo*). Miloslav Jágr ilustroval Nepilovy knihy: *Jak se dělá chalupa, Polní žínka Evelínka, Naschválníčci, Střevíce z lýčí a Kněžnin prsten*. František Nepil se k ilustracím vyjádřil v Nedokončených rozhovorech: „Nejvíce se mi líbily jeho ilustrace k mé Polní žínce Evelínce. On mě jimi překvapil, protože je přejinačil. Polní žínka Evelínka je taková něžná pohádková knížka a pan Jágr to vycítil a zněžnil kresbu a linku svých obrázků.“[66]

2.4 Jan Drda – Zlaté kapradí

V souboru pohádek *České pohádky* Jana Drdy (1957) nalezneme *Zlaté kapradí*. Příběh, ačkoli konkrétně lokalizovaný *za lesnatým kopcem Třemošnicí*, využívá folklorních kulis a vypráví o ovčáku Mikešovi, který žije na samotě u lesa obývaného množstvím nadpřirozených bytostí. „[…] nebál se ani hejkalů, jezinek, divých mužů, lesních žínek a vyžlat. Často, když svítil úplněk na louky plné rosy, vídal ze svého zápraží vířivý tanec divoženek, míhajících se v daleku na mýtině, a slýchal jejich skočnou, pískanou na rákosové moldánky.“[67] Toužil potkat nějakou krásnou lesní panenku, která by se stala jeho ženou. Za tajemné svatojánské noci[68], kdy chlapci skáčou přes svatojánské ohně, aby získali sílu a děvčata čistí studánky, se Mikešovi zatoulá ovce. Při jejím hledání narazí na kouzelné kapradí se zlatým semínkem, které se ovčákovi zakutálí do dřeváku. Lesní žínky to pozorují, přemýšleje jak získat zlaté semínko pro sebe. Nejmladší a nejkrásnější z nich jménem Mladka má ovčáka obloudit, ale on ji požádá, aby se stala jeho ženou.

[64] KUBECZKOVÁ, Olga: *Smrt v tvorbě Františka Nepila*. Ladění: Časopis pro teorii a kritiku dětské literatury, 2005, roč. 10, č. 3, s. 3.
[65] Tamtéž. S. 4.
[66] NEPIL, František, NEPILOVÁ, Zdena a HUTAŘOVÁ, Ivana, ed. *Nedokončené rozhovory*. Praha: Petrklíč, 1999. S. 81.
[67] DRDA, Jan: *České pohádky*. Praha: Albatros, 1997. S. 225.
[68] Lidový svátek slavený v předvečer 24. června, svátek Jana Křtitele. Původně předkřesťanské oslavy letního slunovratu. Noc, kdy rozkvétá zlaté kapradí, které nosí štěstí.

V noci mu pak zlaté semínko zastrčí do límce košile, aby byl chráněn. Brzy odvedou Mikeše na vojnu, kde se zadívá do černooké krasavice.

Motiv kouzla se ve *Zlatém kapradí* objevuje v několika podobách – jednak v kouzelném předmětu (semínko kapradí; růže od černé krasavice, o kterou se Mikeš píchne a do cizinky se zamiluje; kouzelné zrcátko). Kouzelný motiv je spjat také s nadpřirozenou silou, a to silou lesní, omezenou: „Věděl, že za lidským prahem na něho lesní moc právo nemá.“[69] a opakovaně zdůrazňovanou silou lásky: „Ale ji chránila Mikešova láska, lidská láska, to nejsilnější kouzlo ze všech kouzel na světě.“[70] Jakmile je láska zlomena, lesní víly mohou na zběhlé sestře vykonat pomstu. Vyvlečou Mladku z chalupy, svážou jí ruce ostružinovým proutím, potrestají ji – dochází k archetypální proměně Mladky v jabloňku. Jabloň je stromem ženským, objevuje se i jako životní strom děvčete, jichž životy jsou propojeny. Kletba ale může být zlomena, pokud Mikeš utrhne plod stromu (trpké, plané jablko), sní ho a vzpomene si přitom s láskou na svoji ženu. V chalupě se zabydlí starý mrzutý ovčák, chce jabloň pokácet, dvakrát do ní sekne a pokaždé uslyší ženské zaúpění, proto nechá strom stát. Lesní žínky jsou popsány jako velmi krásné bytosti, „v listnatém šatě, s divokými kosatci v rozpuštěných vlasech, s náramky pestrých květin kolem ramen.“[71] Hněvají se, že nezískaly zlaté semínko, proto za měsíčních nocí ukazují zakleté Mladce, že jí v cizí zemi není Mikeš věrný a snaží se získat ruku černovlasé krasavice s kamenem místo srdce. Mikeš odloží košili s kouzelným semínkem, plní pro generálovu dceru tři nebezpečné úkoly. Při plnění posledního byl dopaden a přišel o paži, postaral se o něj žebrák, který mu pahýl ruky zavázal právě košilí s kouzelným semínkem. Pak špinavé pláno i se semínkem vhodil do ohně. Mikeše propustili z vojska. Po sedmi letech se vrací domů, sní plané jablko a Mladka se promění zpět v ženu. Tehdy pohádka končí.

V Drdově pohádce *Zlaté kapradí* je patrná blízkost fokloru, který ale modernizuje a značnou roli hraje autorova tvůrčí fantazie. Tematizuje moc lásky a moc nadpřirozených sil. Lesní žínky jsou různé povahy, tak jako například v tvorbě Václava Čtvrtka, nejstarší z nich je velmi krutá, jak se projevuje v dialogu: „ ‚Zahubíme ho!‘ řekla nejstarší z nich hněvivě. ‚Ale vždyť nad ním nemáme moc…‘ ‚Zlákáme ho mezi nás, a pak ho k smrti utancujeme!‘ “[72] Výjimečné je pojetí proměny lesní žínky Mladky ve strom, neboť obvykle

[69] DRDA, Jan: *České pohádky*. Praha: Albatros, 1997. S. 228.
[70] Tamtéž. S. 231.
[71] Tamtéž. S. 238.
[72] Tamtéž. S. 227.

víla se stromem spjata přímo ze své podstaty (jako například jasanová víla u Čtvrtka), nebo ve strom bývá proměňována obyčejná dívka.

3 VÍLA V SOUČASNÉ AUTORSKÉ POHÁDCE

Současní autoři často využívají poetiku folklorních pohádek, z nichž čerpají postavy, prostředí, ale inovují motivy a syžetová schémata. Protagonisty těchto pohádek jsou buď demytizované, antropomorfizované nadpřirozené bytosti, nebo dítě, jemuž víla pomáhá, učí ho, případně jej provází. Ani postavě víly se nevyhýbá aktualizace a parodizační posuny.

3.1 Víly v pohádkách Emila Šalouna

Vodník Žblabuňka (1995). V časoprostoru blíže neurčené dávné doby na neznámém místě stával mlýn a pod ním v tůni obrostlé křovím bydlel dobrý vodník Žblabuňka. Dohlížel na mlýnské kolo, vodu v rybníce, zachraňoval zvířata uvězněná knížepánem. Objevují se zde typicky pohádková místa a čísla za třemi lesy, dvěma údolími, dvanácti branami, kočár táhne dvanáct koní. Podobnost s pohádkami Václava Čtvrtka je patrná na počátku knihy – u Šalouna chce knížepán vodníka do svého jezírka na zámku, u Čtvrtka chce kněžna k rybníčku vílu. Mnohé lidské postavy připomínají hrdiny Čtvrtkových příběhů z jičínského okolí (namyšleného knížepána, dámy z vyšší společnosti). Autor se nevyhýbá komickým situacím: „Vodníka naložili na vůz, polili voňavkou, aby tam v té nóbl společnosti nezaváněl bahnem a po rybách a jeli na zámek.“[73] Přítomna je i komika slovní: „Ráno se knížepán probudil a hned svolal všechny komtesy, barony, hrabátka, rytíře, dvorní dámy, rádce, ministry a jiné tajtrdlíky.“[74] Vodník se ve druhé kapitole setkává s malou vodní vílou Voděnkou, které personifikovaný Mráz přimrazil závoje k ledu. Na Vodníkovi je, aby vymyslel, jak Mráze obelstít a Voděnku ze zajetí osvobodit.

Emil Šaloun modeluje idylické soužití nadpřirozených bytostí a lidí. Při vysedávání na hrázi klábosí vodník se starou babkou, vyčaruje peníze každému, kdo si přijde; od starosty dostane medaili za polapení zlodějů, přizná se policistovi k vystřelení z děla… Jeho největším přítelem je mlynář. Ani lidem, kteří se proti němu nějak proviní (například krejčí, který mu nechce ušít kabát a nazve ho strašidlem), neuškodí. Dětem jsou vštěpována moudra o ceně přátelství, svobody*:* „Mříž zůstane mříží, i když je

[73] ŠALOUN, Emil: *Vodník Žblabuňka*. Vizovice: Lípa, 1995. S. 8.
[74] ŠALOUN, Emil: *Vodník Žblabuňka*. Vizovice: Lípa, 1995. S. 11.

pozlacená.“[75] Z příběhů vždy vyplývá konkrétní ponaučení. Například v již zmíněné druhé kapitole je Mráz obelstěn hrou na jaro, aby byla víla Voděnka osvobozena z ledového zajetí. Následně se Mráz vrací rozčílen a volá: „A lhát se nemá!“ Vodník se ohradí: „A ubližovat malým vodním vílám se taky nemá!“[76]

V dalším pohádkovém cyklu *O malé víle Plavuňce* (1995) je titulní nadpřirozená bytost spjata ryze s přírodním mikroprostorem, který obývají spolu s vílou skřítci, trpaslíci, antropomorfizované přírodní bytosti i tradiční nadpřirozené postavy (vodník, černá víla čarodějnice). Plavuňka se snaží pomáhat všem, ať už zlému hadu Zmijákovi, kterému v dobré víře uklidí brloh, nebo méně nebezpěčným zvířatům z lesa i okolí. Víla Plavuňka je světlovlasá, pohledná a lehčí než komáří písknutí, a proto může létat na motýlovi, živí se borůvkovou vůní, učí květiny jak vonět, hraje si se skřítky. Kromě Plavuňky bydlí v trnitém křoví černá víla čarodějnice s pavoukem. Nelze říci, že by čarodějnice byla veskrze zlá, spíše je spravedlivá – dá Plavuňce lék pro hříbě, ačkoli za něj ustřihne víle vlasy.

Obměny tradičního pohádkového motivu zakletí prince v žábu je využito v příběhu *Proč Plavuňka nechtěla být princeznou*. Žabák vyloví malou vílu z potůčku, kam spadla. Víla je natolik antropomorfizovaná, že ve chvíli, kdy se zdá být ohrožena na životě, pronáší tradiční katolickou modlitbu *Andělíčku, můj strážníčku*. Plavuňce se velmi líbí žabákova třpytivá koruna, tak je jí propůjčena. Zvířátka i skřítkové se k víle začnou chovat ostýchavě, nazývají ji princeznou, a proto se rozhodne zlatou korunku vrátit tomu, komu patří. „ ‚Vypadáš jako princezna, tak se nesmíš divit, že se všichni k tobě taky tak chovají. S princeznami si nikdo nehraje…‘ “[77] V příběhu je opakovaně uplatněna didaktická funkce – víla je nejvíc spokojená sama sebou; ačkoli políbí žabáka, ten se nepromění v prince, protože čeká na „pravou holčičí pusu“ a až se to stane, zlatá korunka zůstane ležet na dně v potoce. V následujícím příběhu cvrček se čmelákem poznávají, že je všude dobře, ale doma nejlíp.

Šaloun využívá jazykové prvky současné češtiny (had bydlí v mechovém pařezu, v suterénu) i komiku situační: „Plavuňka mu (hadovi) ještě chvíli hrála na stříbrnou flétnu a pak si k němu sedla na kraj postele a vyprávěla pohádku na dobrou noc. Ještě nebyla ani uprostřed a had Zmiják usnul. Ale taky možná omdlel hlady.“[78] Jak uvádí Jitka Zítková ve

[75] ŠALOUN, Emil: *Vodník Žblabuňka*. Vizovice: Lípa, 1995. S. 6.
[76] Tamtéž. S. 18.
[77] ŠALOUN, Emil: *O malé víle Plavuňce*. Vimperk: VIK, 1995. S. 44.
[78] ŠALOUN, Emil. *O malé víle Plavuňce*. Vimperk, VIK, 1995. S. 10.

studii *Ozvuky Čtvrtkovy poetiky v pohádkách Emila Šalouna a Jaromíra Kincla*: „autorův pohádkový prostor je modelován s vírou v pozitivnost vztahů, s optimistickým náhledem na svět a vlídným humorem.“[79]

Pohádky na celý týden (1995) jsou cyklem sedmi samostatných pohádek, v nichž vedle sebe žijí lidé a nadpřirozené bytosti. V pondělní pohádce očarují lesní víly zabloudivšímu muzikantovi housle. Závoje mají z noční mlhy, tančí za svitu měsíce. Protože jim Petr hraje hezky, vyvedou ho k ránu z bažin, ale pozvou ho na „slavnost“ za úplňku. Vesničané muzikanta od další návštěvy lesa odrazují, on si však nedá říct. Za úplňku hraje vílám, lesním duchům, trpaslíkům, skřítkům, pidimužíkům, ale i pohádkovým postavám z jeho dalších knih, konkrétně víle Plavuňce, skřítkům Racochejlům a Kacafírkům. Tento příběh připomíná epizodu *Jak se Rumcajs s Cipískem postarali vílám o muziku* ze Čtvrtkova *Cipíska*. Všechny víly se za úplňku schází k tanci, hraje jim k tomu basa místo větru. Personifikovány jsou podobně jako v knihách Václava Čtvrtka rostliny, přírodní živly, zvířata. Ale domníváme se, že pojetí vodní víly jako bytosti žijící pod vodou (*Vodník Žblabuňka)* je atypické. Navíc Voděnka se svými dlouhými zelenými vlasy příliš vílu nepřipomíná. Také příběhy víly Plavuňky působí neotřele, proto lze konstatovat, že Emil Šaloun patří mezi pokračovatele Čtvrtkovy poetiky.

3.2 Aida Brumovská – Příběhy od pavoučího kamene

S neobvyklým zobrazením víl přišla Aida Brumovská v *Příbězích od Pavoučího kamene (1991).* Pohádky z Brusinkového království pod Borovým kopcem začíná na jaře. Svět spatří nová brusinková víla Malvínka s bílou sukýnkou, červenými botami, blůzkou a kloboučkem. Patří ke keři nalevo od Pavoučího kamene. Brumovská konstruuje celé společenství drobných brusinkových víl fungujících v podstatě jako dělnice (starají se o domovský keř), v jejichž čele stojí královna. Odměnou je pracovitým vílám krabice Brusinaru, ze kterého si míchají brusinkovou šťávu. V sousedství Brusinkového království se nacházejí Borůvkové, Malinové, Jahodové i Ostružinové. Příběh je rámován rokem v přírodě, nezkušená Malvínka se ráno budí za klinkání zvonků a poznává nejen zvířecí obyvatele království, ale i svět (pavouk jí mimo jiné vysvětluje, k čemu je dobrá rosa, duha, déšť). Malvínčini zvířecí přátelé se kumulují, objevuje se pavouk, luční koník,

[79] ZÍTKOVÁ, Jitka: *Ozvuky čtvrtkovské poetiky v pohádkách Emila Šalouna a Jaromíra Kincla* in *Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990–2010*. Brno, Masarykova univerzita, 2011. S. 115.

komáři, cvrček, včelka, motýl. Broumovská vtipně využívá intertextuálního odkazu na dílo Waldemara Bonselse: „ „Já jsem Jája, ‘ představila se včelka. ‚Jsem sestřenice světoznámé včelky Máji.‘ “ Kromě zvířecích hrdinů a víl se vypráví o borůvkových klucích ze sousedního království.

Dětskému čtenáři jsou fantazijními prostředky přiblíženy základní lidské hodnoty. I antipatie vyvolávající hrdinové se pod vlivem Malvínčiny laskavé pomoci polepší. Brumovská rovněž zakomponovala do pohádky důraz na ekologickou výchovu a snahu podnítit ve čtenáři pozitivní vztah k přírodě. Po lidech zůstává v lese nepořádek a jedovaté bílé louže, proto jsou vílami i zvířaty posuzováni jako nepřátelé (výjimkou jsou hodné děti). „…nabírali do kbelíku z Kapradníku vodu a polévali s ní tu červenou krabici.“[80] Komáři a vosy se vzbouřili, a tak další lidské „škůdce“ poštípali. Víla Malvínka se vyznačuje neobvyklou dávkou empatie a moudrosti, na konci pohádky je vyvolena jako královnina budoucí nástupkyně. Nakonec „Malvínka vstoupila do svého keříku a celá se v jeho větvích rozplynula.“[81]

3.3 Lenka Rožnovská – Víla Větrnka

Pohádková kniha Lenky Rožnovské *Víla Větrnka* (2013) je určena dětem od tří let. Do kapky rosy na jitrocelovém lístku foukl vítr Větroplach a v pohádkovém světě se zrodila nová víla. S tmavými rozježenými vlasy, borůvkovýma očima, v košilce z pavoučích nitek. Od táty Větroplacha dostala ještě kopretinu do vlasů a toulavé boty. Rožnovská využívá motiv cesty, který úzce souvisí právě s kouzelnými botami. Tato cesta je realizací symbolické cesty za poznáním, které na vílu čeká na paloučku. Zrodila se v noci, proto by ráda hned zatančila měsíci, ale s těžkými botami to nejde. Větrnku naučil nakonec tancovat tatínek vítr. Ten se vrací v každé kapitole, aby dceři pomohl. Zastává tedy významnou otcovskou roli. Neustále na ni dohlíží, ale umí vílu i poškádlit. Roli matky zastává Země, zejména v posledním příběhu. Na zimu vítr uloží malou vílu ke kořenům jitrocele – do bezpečné náruče matky Země.

Větrnku obklopují tradiční rostlinné předměty (postel z mateřídoušky jako u Nepila, jitrocelový list, klinkající modré zvonky jako u Brumovské), zvířata a nadpřirozené bytosti (potkává dvě divoženky – vlasaté, střapaté, umouněné, nebezpečné, každého by hned utancovaly; skřítka Lipničku, Jasmínku, obra Žuloně, zlou čarodějnici

[80] BRUMOVSKÁ, Aida: *Příběhy od Pavoučího kamene*. Praha, Nakladatelství R 3, 1991. S. 76.
[81] BRUMOVSKÁ, Aida: *Příběhy od Pavoučího kamene*. Praha, Nakladatelství R 3, 1991. S. 120.

Jedubabu). Víla se stará o květiny na svém paloučku, tančí jim, aby kvetly; za deště dohlíží, aby se voda dostala ke kořínkům. I zlo má v pohádkovém světě za třemi potůčky své místo. Zlá čarodějnice vysází na Větrnčinu louku jedovaté rostliny. Jednu z nich sní zajíček Pírko, čarodějnice má protilék, ale ten smění s vílou jen za kouzelnou louku. Měsíček sestoupí z nebe a jedovaté rostliny poseká stříbrným srpem. Je to jeden z mála okamžiků, kdy je otec na problém krátký a zasáhnout musí vyšší moc.

Autorka zdařile navozuje poetickou atmosféru „Měsíc, pán noční louky, neměl zrovna napilno. Jeho ovečky hvězdičky spokojeně spásaly noční tmu, a tak zavolal na Větrnku, aby mu zatančila.“[82] Krátké příběhy bez složité zápletky korespondují s očekáváním předškolních dětí a ilustrace Anny Šmalcové přispívají k půvabnému vyznění knihy, na rozdíl od knihy Pavla Šešulky *Víly mají starosti* (1997), která působí schematicky, jednotvárně. Například v příběhu o *Borůvkové víle* je popsáno, kde květina roste, jak vypadá, následuje kolize, víla začne plakat, objeví se zvíře, které jí poradí, nebo problém samo vyřeší a „*víla měla po starostech*“[83] Monotónně působí i víly: moc hezké, pracovité, pečlivé.

3.4 Ludmila Klukanová – Z pohádkových končin

Ludmila Klukanová je jihlavská autorka, jež v osmdesátých a devadesátých letech publikovala řadu lyrických próz. Její kniha pro děti a mládež *Z Pohádkových končin* (1993) zahrnuje dvacet příběhů odehrávajících se v přírodě, na horách, moři i ve vesmíru. Základním tvůrčím postupem uplatněným v textech je antropomorfizace zvířat, rostlin, personifikace času, přírodních dějů, vesmíru, ale i polidštění klasických pohádkových postav, víly a rusalky nevyjímaje. Jak uvádí Jiří Poláček, Klukanová využívá principu polidšťování jako funkčního prostředku k usnadnění přenosu autorčina poselství dětskému čtenáři.[84]

V pohádce *Půlnoční slunce* se personifikované slunce v podobě hocha s rudými vlasy vydá v noci na zem, aby zblízka spatřilo vílu. Dochází k archetypální proměně víly, též popsané jako bílé paní, v jabloňovou pláňku. Sluneční hoch za osamělým stromem přichází každou noc, zamilují se do sebe, ale protivení zákonům přírody je nemilosrdně potrestáno. Otázka viny a trestu je tematizována ve většině příběhů.

[82] ROŽNOVSKÁ, Lenka: Víla Větrnka. Vyd. 1. Praha: Grada, 2013. S. 31.
[83] ŠEŠULKA, Pavel: *Víly mají starosti*. Rosice u Brna: Gloria, 1997. S. 24.
[84] POLÁČEK, Jiří.: *Pohádky Ludmily Klukanové* in Současnost literatury pro děti a mládež. [sborník příspěvků z konference o dětské literatuře]: Liberec 26. a 27. června 1995. 1. vyd. Liberec, Technická univerzita 1996. S. 80.

V *Heřmánkové* je malá Anička trápena spolužáky, protože ji pan učitel oslovuje jménem, ne přezdívkou. Na zahradě u chalupy Heřmánkových se Aničce zjeví něžná víla s věnečkem ve zlatých vlasech. „ ‚Něco jsem ti přinesla, aby ti bylo dobře. Aby tě měl každý rád, kdo se jen a tebe podívá.' "[85] Objevuje se motiv kouzelného daru od víly – několika kvítků heřmánku z věnečku. Anička si je má přidat do vody, až se bude koupat. Jakmile tak učiní (vhodí je do studánky na zahrádce), promění se a každý, kdo na ni pohlédne, se stane lepším člověkem. Ze studánky kouzlo vteklo do rybníka, takže časem se všichni ze vsi naučili ohleduplnosti. Víla se stává pomocnicí, jejímž prostřednictvím jsou napravovány špatné lidské vlastnosti. „Je zřejmé, že pohádky Ludmily Klukanové obsahují prvky klasických lidových pohádek i moderních pohádek autorských, celkově jsou však osobité."[86]

3.5 Helena Božíková – Tereza a bublinková víla

Tereza a bublinková víla (2004) s podtitulem Povídání na dobrou noc autorky Heleny Božíkové vypráví příběh čtyřleté Terezky, která je týden na prázdninách u babičky na vesnici. Holčička dostává od babičky dárek – kouzelnou pěnu do koupele namíchanou z léčivých bylin a vody z nejčistší lesní studánky. Lahvička v sobě prý skrývá překvapení, jež Terezka odhalí hned při prvním koupání – bublinkovou vílu Bubulinku. Malé stvoření (vejde se holčičce do dlaně) s blonďatými vlásky a šaty z bublinek. Víla je obdařena kouzelnou mocí: „Nezapomeň, že jsem kouzelná víla. Znám kouzlo, které nás přenese kamkoliv, kde je voda."[87] Přes den Terezka krmí králíky, chodí s dědou po lese a večer se těší do vany. Babička vždy napustí vodu do vany a pak musí odběhnout (zvoní telefon, utekl hrnec…). V mezičase pomocí bublinkového vláčku a říkanky cestuje dívenka s vílou do exotických zemí, podzemních jeskyní i k lesním tůňkám. Jednoduchá říkanka zastává úlohu magické formule, před každou cestou se opakuje, mění se pouze poslední verš s místem určení. S cestami do cizích zemí také souvisí pohádky, které po návratu Terezce předčítá babička před spaním.

Recipienti jsou prostřednictvím textu vzděláváni – získávají přehled o různých podobách vody (moře, oceány, vodopády, led, voda pod zemí), ale i o zvířatech, která běžně neuvidí (tučňáci, papoušci, netopýři) prostřednictvím ilustrací a zajímavých

[85] KLUKANOVÁ, Ludmila: *Z pohádkových končin*. Třebíč, Arca JiMfa, 1993. S. 25.
[86] POLÁČEK, Jiří.: *Pohádky Ludmily Klukanové a Jiřiny Salaquardové* in Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990–2010. Brno: Masarykova univerzita, 2011. S. 242.
[87] BROŽÍKOVÁ, Helena: *Terezka a bublinková víla: (povídání na dobrou noc)*. Liberec: Matik, 2004. S. 8.

informací: „[…]Jsem velryba, největší tvor žijící v oceánu. Největší na celém světě…“[88] Čtenáři jsou poučeni o ochraně přírody – velrybu chtěli ulovit rybáři, házeli po ní harpuny; o multikulturalismu – na ostrově poznává černošské děti s tmavou pletí. Holčička jim zprvu nedůvěřuje: „ ‚Bubulinko, oni jsou jiní, než děti u nás.‘ ‚To nevadí, jen si jdi s nimi hrát,‘ uklidňuje ji víla.“[89] Společná hra dětí zboří jazykové i kulturní bariéry. Následně společnými silami pomohou převrácené želvě. Další dětskou hrdinku poznává Terezka v příběhu *Prstýnek s duhou* – titulní hrdinka nalezne ztracený prstýnek, moc se jí líbí a chce si jej ponechat. Následně se dozvídá, že ho ztratila jiná holčička a je smutná, protože ho nemůže najít. Terezka se prstýnku vzdá, zažívá dobrý pocit a učí se tak empatii. *V zemi věčného ledu* spadl malý tučňák mezi kry, nemohl se dostat ven. Děti pochopí, že mají poslouchat rodiče.

Božíkové se podařilo přesně odhadnout případné dotazy čtenářů, vkládá je do úst dívence Terezce a bublinková víla na ně odpovídá. „ ‚Bubulinko, neutopí se v té studené vodě?‘/ ‚Kdepak, tučňáci se umějí dobře plavat,‘ vysvětluje víla./ ‚A proč vlastně z té díry nevyletí, když je pták?‘/ ‚Tučňáci jsou zvláštní ptáci, Terezko. Mají sice křídla, ale neumějí létat. Zato pod vodou s nimi mávají jako ryby ploutvemi.‘ “[90] „Druhý svět“ a reálný je propojen. Například po návratu z výletu v oceánu má Terezka mokré vlasy. Jakmile nastane den Terezčina odjezdu, víla se vrací domů do lesní tůňky pod kořeny staré borovice.

Nepřímo z textu plyne fakt, že bublinková víla se zjevuje jen dětem, a ačkoli Terezka chce babičce o svých zážitcích povědět, nikdy k tomu nedojde kvůli babiččině nedoslýchavosti, fungující jako bariéra bránící porozumění mezi dítětem a dospělým. Na rozdíl od výše zmíněné knihy Ester Staré, víla Bubulinka je aktivní, funguje jako rádkyně, moudrá učitelka, průvodkyně. Zajímavé je, že v „druhých světech“ je víla zobrazována jen o něco málo menší, než Terezka, zatímco před cestou je tak malá, že se posadí na vodovodní kohoutek.

3.6 Daniela Krolupperová – Zákeřné keře

Před běžně rostoucími jedovatými rostlinami varuje Daniela Krolupperová v knize *Zákeřné keře* (2010). Jednoduchý příběh odehrávající se po setmění v zámecké zahradě začíná popisem jemných víl tančících kolem jezírka za svitu měsíce. O půlnoci víla

[88] BROŽÍKOVÁ, Helena: *Terezka a bublinková víla: (povídání na dobrou noc)*. Liberec: Matik, 2004. S. 25.
[89] BROŽÍKOVÁ, Helena: *Terezka a bublinková víla: (povídání na dobrou noc)*. Liberec: Matik, 2004. S. 14.
[90] BROŽÍKOVÁ, Helena: *Terezka a bublinková víla: (povídání na dobrou noc)*. Liberec: Matik, 2004. S. 38.

Vincencie usne prokletým spánkem, který způsobil věnec uvitý z jedovatých bylin od bídného čaroděje Rulíka. Zbytek zahradních víl podniká noční výpravu, při které musí obejít všechny keře (v každé kapitole jeden), z nichž je věnec uvitý a vrátit skřítkovi, který rostlinu stráží jeho ukradenou větvičku. Kniha obsahuje vyobrazení rostlin (pámelník, hlohyně, psí víno, jmelí…), jejich krátký popis a v závěru kapitol kontrolní otázky, jimiž jsou čtenáři aktivizováni. Naučné monology zaznívají z úst skřítků: „Skřítek z tisu ukázal na další větvičku ve věnci. ‚Tohle je pámelník. Teď na jaře má růžové květy, ale na podzim je celý posetý bílými kuličkami. Děti je trhají a šlapou po nich. […] Pámelník roste bohužel dost daleko, u jedné z postranních bran…' "[91]

Využit je klasický pohádkový motiv zdánlivě neřešitelného úkolu (víly jsou malé, zámecké zahrady rozsáhlé a na vysvobození Vincencie mají jen jednu noc; navíc neznají názvy keřů, z nichž je věnec uvit), s ním se pojící motiv cesty a kouzelné předměty (prášek, začarovaný věnec, zmínka o kameni mudrců). Ačkoli je naučné složce věnován značný prostor, děj je dynamizován dramatickými scénami (víly se setkávají s „víložravým" kocourem, zlou konvalinkovou panenkou, lapí je Rulíkův pomocník). Závěr je velmi jednoduchý – čarodějovo kouzlo se obrátí proti němu, hrad se rozplyne, Rulík se promění v jedovatou rostlinu. Ze závěru je patrná morální dikce, že zlo se vždy proti zlu obrátí.

Víly jsou v *Zákeřných keřích* charakterizovány pro ně typickou vlastností (bojácnost, odvaha…). Neobvyklá je jejich neznalost běžně rostoucích rostlin, keřů. Například u Nepila polní žínka Evelínka vystupuje jako učitelka, jejíž prostřednictvím jsou děti o léčivých bylinách vzdělávány, zatímco víly ze zámecké zahrady se nechávají poučovat od skřítků.

3.7 Ester Stará – Dušinka, víla věcí

V katalogu *Nejlepší knihy dětem – Výběr z českých knih pro děti a mládež 2013/2014*[92] byla mezi 35 nejlepšími tituly z oblasti beletrie a literatury faktu pro děti a mládež kniha Ester Staré *Dušinka, víla věcí* (2013). Dušinka nosí dírkovanou sukýnku, co vypadá jako napařováček knedlíků, mrká stříbrnými řasami, vlasy má také stříbrné a je velmi vzácná. Zjevuje se dětem obvykle doma, nebo na zahradě nejprve jako jiskřička,

[91] KROLUPPEROVÁ, Daniela: *Zákeřné keře: pohádka*. Praha: Portál, 2010. S. 24.
[92] Projekt komise pro dětskou knihu Svazu českých knihkupců a nakladatelů a české sekce Mezinárodní organizace pro knihu pro děti a mládež (IBBY), v němž se každý rok budou doporučovat nové české knihy pro děti a mládež. Katalog slouží pro orientaci knihkupců, knihoven, škol i širší veřejnosti. Autory katalogu jsou Jana Čeňková a Petr Matoušek. Dostupný online na adrese: http://www.nejlepsiknihydetem.cz/

pak se promění v malou panenku. V sedmi příbězích hraje hlavní roli nezměrná dětská fantazie, které víla jen malinko dopomůže (funguje jako prostředník, převaděč mezi reálným a kouzelným světem). Hrdinka prvního příběhu může malou vílu spatřit, protože „patřila mezi ty děti, které si nikdy nestýskají a berou věci tak, jak přicházejí.“[93]

Pro Klárku mají věci vždy nějaký příběh. Při mytí vlasů ztratí prstýnek od babičky, náhle se vana promění v jezero lemované stromy. V kouzelném světě není sama, ale hraje si s chlapcem, který ji dovede až k duze, na jejímž konci nalezne ztracený prsten. Dušinka proměněna v motýla sedne Kláře na prst a dívka se ocitne opět v koupelně. *Bílé mraky* vyprávějí příběh sourozenců, kteří se dívají na mraky a vymýšlejí, co představují. Objeví se Dušinka a z ušlehaného sněhu se stane obláček, na kterém se děti vznášejí, skáčou, klouzají jako po tobogánu. V *Banánové a jahodové* víla promění celý byt na zmrzlinové kluziště. V příběhu o *Kočičím tajemství* zalétne holčička Amálka na střechu za kočkou Mínou. Viktorce a Frantíkovi víla zachrání při pouštění draka, Ondra a Vítek si hrají na schovávanou při uklízení nákupu (vidí ho mnohem větší díky dědečkovým brýlím). Poslední příběh *Vanilková vůně* se odehrává ve vánočním čase, děti touží po vanilkových rohlíčcích, které jsou v krabici na skříni. Krabice zamává křídly, snese se k Anežce a Kájovi, aby mohli ochutnat.

Autorka zajímavě ukazuje svět obyčejných věcí dětskýma očima a mimo jiné prostřednictví Dušinky upozorňuje, že malé děti věci slyší a povídají si s nimi i bez vílí pomoci.

3.8 Originální pojetí víly jako antivíly – nonsens, parodie, travestie

Nonsensové pohádky (z anglického nonsense = absurdnost, nesmysl) jsou založeny na komice nemožného. Charakterizuje je uvolněná fantazie, jazyková a situační komika, realizovaná metafora.[94] Těchto prostředků využívá Michal Čunderle v humorně laděné próze: *Jak Mařenka a Boženka koukaly aneb Pohádka mládí (2011).* Vyšla knižně v nakladatelství Albatros.[95]

[93] STARÁ, Ester: *Dušinka, víla věcí*. Praha: 65. Pole, 2013. S. 6.
[94] MOCNÁ, Dagmar, et al. *Encyklopedie literárních žánrů.* Praha: Paseka, 2004. S. 413–414.
[95] LAVIČKOVÁ, HANA: *Čunderle, Michal: Jak Mařenka a Boženka koukaly aneb Pohádka mládí.* [online] [cit. 5-3-2015] Dostupný z: http://www.iliteratura.cz/Clanek/28547/cunderle-michal-jak-marenka-a-bozenka-koukaly-aneb-pohadka-mladi.

3.8.1 Michal Čunderle – Jak Mařenka a Boženka koukaly aneb Pohádka mládí

Titulními hrdinkami jsou dvě sestry, kterým táhne na devadesát (zde lze spatřovat aluzi na knihu Roalda Dahla *Jakub a obří broskev*). Žijí v chalupě za vsí normální život, než jim za bouřky do kuchyně spadne vodní víla Ryběnka. Seniorky z počátku její existenci popírají:„ ‚Já nevím,' kroutila nechápavě hlavou Mařenka, ‚o vílách se jen mluví, kvůli dětem, aby měly zajímavější dětství, ale víly přece nejsou.' "[96] Rusalka z Panského rybníka má místo nohou ploutev a musí se vrátit domů před úplňkem, aby se nerozplynula. Působí jako parodie mořské víly Hanse Christiana Andersena. Je obdařena kouzelnou mocí, díky které se umí proměnit v ryby a jiné vodní živočichy. Vzpomene si na omlazovací zaklínadlo a stařenky se stanou desetiletými slečnami. Od té chvíle se začnou dít podivné věci – střepy mluví, Ryběnka není k nalezení, Mařenka a Boženka létají, povídají si se včelami, husami, až se ocitnou v nebi. Čeká je jejich anděl strážný, kterému nic nedarují. Hned si postěžují, kolik měly úrazů a jak mizerný důchod.

Přítomna je slovní komika, autor si pohrává s ustálenými slovními spojeními: „ ‚Maruno, nech toho a leť, už v tom stejně lítáme. Nazdar včely!' "[97] Využívá aktualizačních prvků – husy letí do Afriky dřív, protože je to mimo sezónu levnější. Navíc mají na cestu vízum. Včely jim z vděčnosti darují med, aby ho Mařenka a Boženka namazaly nepříteli kolem huby, až bude nejhůř. Autor využívá autentických dialogů seniorek i reklamního sloganu: Kdo maže, ten jede. Kniha je plná humorných narážek, slovních hříček. Antropomorfizovány nejsou jen nadpřirozené bytosti a zvířata, ale i rostliny. Hlavní hrdinky se stávají svědky rozhovoru hrášků o tom, co je to pyré: „ ‚Bez tvaru, upatlaný, ale někomu to vyhovuje.' "[98] Jeden z nich odkazuje také na klasickou pohádku o Princezně na hrášku. Nakonec, ačkoli by Mařenka s Boženkou raději zůstaly mladé, je jim navrácena původní podoba a víla Ryběnka je zachráněna.

Za zmínku stojí zajímavé grafické ztvárnění z pera Barbory Zichové (víla Ryběnka je obtloustlá, báby v modrých šatech připomínají sudičky). Autor přizpůsobil současné době nejen titulní hrdinky, ale i rusalku, která se zdá trochu prostořeká a rozhodně ne křehká a romantická.

[96] ČUNDERLE, Michal: *Jak Mařenka a Boženka koukaly, aneb, Pohádka mládí*. Praha: Albatros, 2011. S. 9.
[97] ČUNDERLE, Michal: *Jak Mařenka a Boženka koukaly, aneb, Pohádka mládí*. Praha: Albatros, 2011. S. 23.
[98] Tamtéž. S. 40.

3.8.2 Jiří Dědeček – Pohádky o Malé tlusté víle

V nakladatelství Meander Ivany Pecháčkové vyšla v edici Modrý slon[99] pohádková kniha Jiřího Dědečka *Pohádky o Malé tlusté víle* (2012) s ilustracemi kmenového autora nakladatelství Petra Nikla. Písničkář, básník a překladatel Jiří Dědeček napsal pohádkovou knihu inspirovanou hračkami svých dcer. Celá kniha je postavena na rozhovorech hraček a jejich starostech. Malá tlustá víla je tříletá panenka a už jména jejích přátel jsou předzvěstí humorné nadsázky: plyšové prasátko nelichotivě pojmenováno Prasisko, Trpasl, Špinavý zajíc, Pardynka, Knedlík, Nastydlá rybička, Panáče a živý kocour Šroubovák.

Autor využívá situační komiku, prvky dětské mluvy a chování, slovní hříčky („prosisko prasí"). Dětská logika při chápání slov je uplatněna například v příběhu o rozumných snech Malé víly. Po rozhodnutí, že si bude sny zapisovat, vyvstane otázka, jak takovému sešitu se sny říkat: deník je na dny, ceník na ceny a seník na zapisování snů. Speciální příděl jídla pro Trpasla nazvou „trpaslné". Knižní hrdinové parodují některé lidské vlastnosti – kocour Šroubováček pořád podřimuje, špinavý zajíc, „který mimochodem nikdy špinavý nebyl a ke svému jménu přišel ve vykonstruovaném plyšově-právním sporu s jiným zajícem…"[100], lže. V kapitole *Prokletí Malé tlusté víly* se vypráví, že když se víla narodila, sešly se dvě sudičky a jeden sudič. Jedna sudička byla malá, druhá tlustá a obě to v dobré víře přály i miminku, sudič ji proklel, aby nedokázala lhát. Dobrá charakterová vlastnost je převrácena naruby a vnímána jako kletba. Ilustrátor Petr Nikl text pozoruhodně doplnil zátiším z plyšových hraček.

Malá tlustá víla nepůsobí kouzelně, étericky, zastává spíše funkci moudré přítelkyně, která rozsoudí všechny spory a zastane se slabších. Zobrazena je jako panenka s krátkými zelenými vlasy a jednou rukou visící na šroubu. Obklopuje ji navíc ryze umělý prostor dětského pokoje, pro víly atypický.

3.8.3 Markéta Pilátová – Víla Vivivíla a stíny zvířat

Víla Vivivíla a stíny zvířat je první knihou pro děti spisovatelky Markéty Pilátové. Vyšla v edici Respekt Nakladatelství Lidové noviny v roce 2009 a o rok později se dočkala pokračování s názvem Víla Vivivíla a piráti Jižního moře. Inspiraci pro sepsání příběhu našla v Olomouckém zverimexu, na kterém visel nápis, že prodávají vakoveverku z Austrálie, opičky z Kostariky a hady z Brazílie. „Bylo -10°C, sněžilo, zvířata byla

[99] Knižní edice pro artové knihy předních českých autorů a výtvarníků. Modrý slon dostává nejvíce literárních a výtvarných cen, prvních sto knih je sběratelským kouskem, jsou číslovány a podepsány. Více o Meanderu online na adrese: www.meander.cz/meander.
[100] DĚDEČEK, Jiří: *Pohádky o Malé tlusté víle*. Praha: Meander, 2012. S. 58.

vystavená ve výlohách a mně se zdálo, že to není normální. Chtěla jsem proto napsat příběh, který by dětem vysvětlil, proč se nemají na rodičích dožadovat opičky: že zvířatům je tu zima, že si toho musela hodně vytrpět, než se sem dostala.“[101]

Kniha vyniká originálním pojetím víly, která je v literatuře pro děti obvykle zobrazována jako křehká bytost, zatímco Vivi je natolik drzá a divoká, že ji víláci vyhostí z jejich světa. Vivi je malinká, má na rozdíl od ostatních krátké rozčepýřené vlasy, chodí v tlustém svetru proti chladu a mokru, v nose má zapíchnutý rybářský háček – oblíbenou ozdobu. Víláci mají běžně rozcuchané vlasy, zamotávají si do nich jako ozdoby různé zrezivělé matičky a další železné předměty z nebezpečného světa lidí. Vivi se také obléká jinak než ostatní vílácké holky. Nosí pytlovité kalhoty, na nich kostkované šaty a tlustý svetr. Žijí v bažině porostlé lekníny, které je chrání před sluncem. Pojídají plody bažinatníků. Ve víláckém zemi stoupá k obloze kouzelná pára – vílí síla, díky níž víly rozumí zvířatům, provádí složitá bojová umění a nemusí se bát, že někdy umřou, protože žijí tisíce let. Nesmí ale bažinu opustit, jinak by o svoji sílu přišli.

Vivi je potížistka. Nepomáhá rodičům, zajímají ji jen rošťárny, potuluje se po nebezpečných místech, a když po sto padesáté páté vyplázla na maminku jazyk, vyhodili ji z víláckého světa. Vrátit se smí, až vykoná sto padesát pět dobrých skutků. Vivi se ocitne v lidském světě, konkrétně v Praze v Břevnově, kde potkává nevidomou holku Emu se psem Ralfem a kluka Pepíka s vakoveverkou Lumi. Děti se s vílou spřátelí. Díky víláckému síle Pepík prozradí, že ho tíží strach o zvířata, která jeho otec skrývá ve speciálním skladišti. S pomocí obra s prázdnou hlavou se nakonec dětem a víle podaří osvobodit uvězněná exotická zvířata i zbavit Pepíkova tatínka všech zlých myšlenek. Vivi záchranou zvířat odčinila zlé skutky, proto se mohla vrátit zpět k rodičům do bažiny.

Jak již bylo řečeno, extravagantní víla Vivi se odlišuje od konvenční představy křehké víly. Markéta Pilátová se netají tím, že záměrně stvořila „antiAmálku“, jež připomíná spíše punkerku, než křehkou bytost. Vílí síla, která se Vivi odpařuje ze svetru, není všemocná, ale Vivi se díky ní může teleportovat, číst myšlenky, ovládat vílácké bojové umění a Emě umožní o něco lépe vidět. „ ‚Já, víš, když odejdeš a přestane tady být kolem tvoje síla, tak já už nebudu tak dobře vidět jako s tebou,‘ řekla velice tiše Ema. ‚Hm,‘ zamyslela se Vivi. ‚Jenže, Emo, to je blbost, víš, ona síla nemůže léčit lidi napořád a

[101] HAVLÍKOVÁ, Magdalena: *Dotkla jsem se hada a napsala knížku, říká spisovatelka Markéta Pilátová*. OnaDnes. [online]. [cit. 5-12-2014]. Dostupné z http://ona.idnes.cz/dotkla-jsem-se-hada-a-napsala-knizku-rika-spisovatelka-marketa-pilatova-13b-/spolecnost.aspx?c=A100415_114444_ona_ony_ves.

já se musím vrátit, obr a zvířata by beze mne asi netrefili domů a taky, víš, mně se už docela po našich stýská,‘ vysvětlovala Vivi.“[102] Tematizováno je přátelství a jeho cena. Pepík si uvědomí, že může být handicapované Emě nápomocný, a proto už nebudou vílí sílu potřebovat.

Poukázáno je také na nefunkční vztahy v rodině mezi dospělými a dětmi, na vzájemné neporozumění. Tatínkové a maminky jsou do noci v práci, nebo na večírku. Děti nikdo nehlídá, nevaří jim večeři, neukládá je do postele a nezajímá se o ně. „Měli Emu rádi, ale někdy jako by ji nevnímali nebo jako by se za ni trochu styděli. Nedělali moc věcí spolu, ale kapesné dávali Emě velké a ona ho ani celé neutratila.“[103] Ema cítí, že je pro rodiče zklamáním, protože nemůže kvůli fyzickému handicapu dělat věci jako její vrstevníci (chodit do baletu, hrát divadlo nebo závodně jezdit na lyžích). Pepíkův otec působí jako zlý člověk. Otevřel si zverimex a tajně pašuje zvířata z celého světa. Chce všechna zvířata ve skladu usmrtit, protože má podezření, že je mu policie na stopě. Když se mu postaví vlastní syn, neobměkčí ho to, naopak přemýšlí, jak by mu vynadal. Situaci zvrátil až Obr s prázdnou hlavou, kterému proti migréně pomáhají nashromážděné noční můry (u víláků jsou to noční žáby). Ten z Pepíkova tatínka odčerpal trochu zlých věcí a myšlenek, takže se z bývalého pašeráka zvířat stal jejich ochránce. Ze zvířecí říše je věnován prostor zejména exotické vakoveverce Lumi. Dozvídáme se o jejím původu, senzorických schopnostech i létání.

Pilátová kombinuje svět nadpřirozený (vílácká bažina) a reálný (Praha). Vivi se v lidském světě ocitne v Břevnově u popelnic. Konkretizování místa vytváří dojem „pravdivosti“ příběhu. Ilustrátor Jakub Zich vyvinul speciální techniku – začudil kachličku svíčkou a do ní pak vyškraboval ilustraci. Kresby se jakoby vynořují ze tmy, což ale koresponduje s obsahem. Celá kniha se odehrává v noci a navíc je Ema slepá. Markéta Pilátová v rozhovoru pro Český rozhlas Vltava uvedla, že se ilustrace dětem během autorských čtení líbí, ačkoli říkají, že je Vivi černoch. „V bílých konturách, vedených jakoby neumělou dětskou rukou, se vynořují protagonisté, zachyceni s humornou nadsázkou.“[104]

[102] PILÁTOVÁ, Markéta: *Víla Vivivíla a stíny zvířat.* Praha: Lidové noviny, 2009. Str. 66–67.
[103] PILÁTOVÁ, Markéta: *Víla Vivivíla a stíny zvířat.* Praha: Lidové noviny, 2009. Str. 16.
[104] ŠUBRTOVÁ, Milena: *Pilátová, Markéta: Víla Vivivíla a stíny zvířat*. *Iliteratura* [online]. [cit. 5-12-2014]. ISSN 1214-309X. Dostupné z: http://www.iliteratura.cz/Clanek/25705/pilatova-marketa-vila-vivivila-a-stiny-zvirat.

Pokračování vyprávění o nezbedné víle Vivi *Víla Vivivíla a piráti Jižního moře* začíná ve vílácké bažině, kam přišla zima. Zachráněná zvířátka mrznou, kašlou, papouškům zvlhla pérka. Víláci se zahřívají u ohýnků, pokuřují z vodních dýmek a choulí se o teplých svetrů a kukel. Vivi se rozhodne podívat za dětmi do Břevnova, aby jí poradily, co s nespokojenými zvířátky dělat. Seznámí se s Eminou babičkou z Tučap, která přijela vnučku hlídat o jarních prázdninách. Rozhodnou se vzít zvířátka k moři, ale ne k ledajakému – chtějí moře objevit. Vypraví se do vílí bažiny pro několik zvířat, nachystají si pro jistotu vílácké zbraně – flusadla. Přejdou pláně a sopečné hory, které stráží obři s prázdnými hlavami (odpovídají charakteristice pohádkových obrů jako bytostí mohutných, silných, ale hloupých). Za říší hada Cai-Cai Vilúa objeví moře a nebezpečné piráty. Pokračování příběhu se svéráznou titulní hrdinkou přináší ozvláštnění pomocí různých vrstev slovní zásoby, s využitím dialektu, konkrétně hanáčtiny, kterou promlouvá babi Bóža. „ ‚Tož baďže ja, tajnó zbraň máme taky, a esli ju použijem, tož to ste ešče nečuchali takové smrad, to nemožete přežit!‘“[105] Vivi se seznamuje s novými modernizovanými nadpřirozenými bytostmi – skřítky z mořské pěny, kteří se vyklubou z písečných vajec oblečeni do elastických kombinéz připomínajících potápěčské skafandry.

Proměnou prošly i ilustrace opět od Jakuba Zicha, tentokrát barevné a rozvernější. I přesto druhý díl není schopen předčit první, neboť svérázná víla Vivi zůstává stále stejná, stejně jako ostatní hrdinové. Vypravování místy může působit zmatečně a závěrečný konflikt s piráty značně zjednodušeně.

3.8.4 Magdalena Wagnerová – Pavouk na šalvěji

Travestie definuje Milena Šubrtová následovně: „Travestie bývá spojována s určitým přehodnocováním, při němž dochází k posunům na ose vznešený – nízký. Komično těží ze směšného a snižujícího způsobu, jímž je traktováno vznešené téma.“ Propojení travestie s pohádkou se nevyskytuje příliš často, předpokládá totiž žánrové povědomí o pohádce a zároveň určitý odstup od tohoto žánru.[106]

Magdalena Wagnerová se prózou *Pavouk na šalvěji* (2003) k poetice travestie hlásí podtitulem *Podzimní (pohádková) travestie*. Dvě stárnoucí lesní víly na palouku U žabího kváku rozebírají situaci lesního království. Wagnerová využívá tradičních pohádkových

[105] PILÁTOVÁ, Markéta: Víla Vivivíla a piráti Jižního moře. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010. S. 60–61.
[106] ŠUBRTOVÁ, Milena: *Pohádkové travestie jako žánrová inovace v současné pohádce (Nad texty Magdaleny Wagnerové)* in Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990–2010. Brno: Masarykova univerzita, 2011. S. 187.

motivů: chybující král nechce dovolit sňatek jeho dcery a duhového prince, objeví se zloduch Pavoučí muž, který princeznu unese. Kdo ji osvobodí, dostane ji za ženu a půl království k tomu.

Dvě víly vypadají netypicky: „Mušina se podobala spíš masařce s obrovskýma očima, ta druhá pavoučí síti, která spojovala kmeny vysokých smrků za jejími zády. Pánbůh ví, kde se vzaly představy křehkých lesních žínek, tančících ve svitu měsíce… Kdyby začaly tancovat tyhle dvě, na palouku U žabího kváku deset let tráva neporoste.“[107] Sítina čte Tolstého, vyhýbá se hádkám a studuje univerzitu třetího věku. Mušina je naopak tvrdohlavá, nedočkavá, nevzdělaná a trochu hloupá. Lesní víla je charakterizována jako „nahloučené sítí mihotavého dojmu a náhodně zachyceného okamžiku, bytost nevalného rozumu, která snad v mládí uměla dokonce i tančit, ale tím to tak zhruba končí.“[108] Sbírají podzimní byliny, houby na večeři a celé dny probírají klepy.

V textu kumuluje přirovnání (navrch huj, uvnitř fuj), přísloví (host do domu – bůh do domu). Rozhovor prince a trpaslíka nápadně odkazuje na Perníkovou chaloupku, když princ vyhlíží v lese světýlko a trpaslík užívá repliku: „ ‚Osobo, povídám, nešly tudy nějaké děti?‘ “[109] Wagnerová odkazuje také na pohádku O Mášence a třech medvědech. Kromě literárních aluzí, využívá autorka i vtipů a postřehů. Obyvatelé lesa jsou karikováni: trpaslíci se chtějí podobat lidem, protože si odstáli povinný rok na zahradě u jezírka, na podzim se po lese potulují podivné zjevy jako třeba překladatelka ze španělštiny s kastaněty. Jiří Suchý je zmíněn jako poeta vyhoštěný z lesní říše (král nenávidí žluté tulipány). Vypravěčka ironicky komentuje jednání postav: „Princezna pochopila, že je zle (jaký postřeh!)…“[110] Nabízí varianty, adresované pro čtenáře/čtenářky, nebo se jimi snaží objasnit jednání hrdinů: „(a) Jako by to král nevěděl! (b) Anebo to opravdu nevěděl? Pak by byl úplně natvrdlý, ovšem tuto eventualitu jsme již vyloučili, takže přece jen zbývá varianta (a).“[111] V knize nalezneme i recept z titulu na pavouka na šalvěji.

Lidé jsou hodnoceni jako tyrani, sadisté, bez vztahu k lesům a řazeni ke konzervativním živočišným druhům. Jejich svět je propojen s pohádkovým. Například Sítina jako malá víla jela autobusem na školní zájezd do Anglie a když jí bylo zle, vzali ji rodiče do nemocnice. Travestijní charakter má zejména moment zachraňování princezny –

[107] WAGNEROVÁ, Magdalena: *Pavouk na šalvěji: podzimní (pohádková) travestie*. Praha: Dybbuk, 2003. S. 9–10.
[108] Tamtéž. S. 67.
[109] Tamtéž. S. 47.
[110] Tamtéž. S. 17.
[111] Tamtéž. S. 17.

místo prince ji osvobodí kuchař, který chce Pavoučího muže jako surovinu na vaření. Ani pohádkový konec není beze změn – král nezmoudřel, princezna si nevzala duhového prince, víla Sítina se proměnila v ropuchu a trpaslík pochopil, že: „pohádky o lesních princeznách nemohou být jen výplodem pokleslé lidské fantazie k ukrácení dlouhé chvíle…“[112]

Novátorské je jednak zobrazení víl, i jejich neobvyklé charakterové vlastnosti popírající klasické představy. Zvláštní je i fakt, že Mušina a Sítina stárnou, protože obvykle jsou nadpřirozené bytosti typické svojí dlouhověkostí. Tyto víly ani nedisponují žádnou kouzelnou mocí a spíše než o přírodu, zvířata, se zajímají o nejnovější klepy, případně nepřizpůsobivé trpasličí sousedy.

3.9 Pseudoodborná pojednání o strašidlech a vílách

3.9.1 Lexikografická zpracování Vítězslavy Klimtové

Vítězslava Klimtová ve svém dvoudílném *Lexikonu ohrožených druhů strašidel lesních, lučních a domácích* (1. díl 1992, 2. díl 1995) využila zásad vědních oborů a utřídila, popsala a nakreslila démonologické postavy. Při popisu je patrné využití tradičních folklorních motivů, ale i vlastního fabulačního přístupu založeného na *hyperbole, nonsensu a mystifikované didaxi*[113] V předmluvě k prvnímu dílu nabádá čtenáře k zamyšlením nad přístupem ke strašidlům, jejichž existenci se člověk konce dvacátého století snaží popřít. „Konec strašidel znamená ochuzení našeho života.“[114] Autorka se přimlouvá, aby se recipienti chovali s úctou k těmto bytostem, a doufá, že se je pokusí zahlédnout a spřátelit se s nimi.

V prvním dílu dělí strašidla do subkategorií podle toho, kde žijí (lesní, luční, vodomilná, domácí, městská), značí na mapě České republiky konkrétní místa jejich výskytu, uvádí české i latinské názvy, mnohdy humorně vyznívající neologismy (Plivník hrabavý, Hnusník drobný pižmový, Touživka bahenní svízelná…). Nebojí se využít nadsázku, ani prvky černého humoru: „Může se dožít dosti vysokého věku, pokud ho nepotká nehoda v podobě traktoru či kombajnu.“[115] Například píše o Kapradince zlatokvěté (latinsky Plagiochila aureoflora): „Jedna z nejkrásnějších rusalek naší přírody. […] V lese se objevuje pouze jediný den v roce, kdy kapradina rozkvétá svým pověstným

[112] WAGNEROVÁ, Magdalena: *Pavouk na šalvěji: podzimní (pohádková) travestie*. Praha: Dybbuk, 2003. S. 124.
[113] URBANOVÁ, Svatava*: Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století: (reflexe české tvorby a recepce).* Olomouc: Votobia, 2004 S. 82–83.
[114] KLIMTOVÁ, Vítězslava: *Lexikon ohrožených druhů strašidel lesních, lučních a domácích*. Noris: Praha 1992. S. 3.
[115] Tamtéž. 60.

zlatým květem. V tu dobu je Kapradinka velmi aktivní a tančí hlavně nad místy, kde může být umístěn poklad.“[116] Z této ukázky je patrná inspirace folklorem, zatímco při popisu Rusalky přístavní, je již patrná nadsázka a nadpřirozená bytost je zasazena do současnosti: „S ústupem lesů a rozšířením městské výstavby se tato Rusalka přizpůsobila novým existenčním podmínkám. V současné době se pohybuje v přístavech a na nábřežích řek, a je téměř nerozeznatelná od ostatních dívek, které v těchto místech v noci působí.“[117] I při vyobrazení využívá Klimtová aktualizace, neboť rusalka je nazelenalá dívka se zelenými vlasy, v síťovaných punčochách, krátkých, moderních šatech, s červenou kabelkou a lodičkami.

Autorka v heslech obvykle uvádí místo, které bytost obývá, velikost, vzhled, vůni/zápach, zvukové projevy, charakter, ne/schopnost metamorfózy, vztah k lidem, složení stravy, délku života. V předmluvě vyzývá Klimtová čtenáře, aby ji v případě, že objeví nový druh strašidla, informovali. Díky dopisům od objevitelů vznikl druhý díl, jehož součástí je i průkaz klubu ohrožených strašidel, který nositele opravňuje udělit novému strašidlu jméno dle vlastního uvážená. Mimo jiné byl druhý díl rozšířen i o popis různých druhů víl (v prvním díle byly zmíněny pouze rusalky, divoženky, jezinky a bludičky), konkrétně se nově objevuje Zvonečková víla, Nosatka medomilná, Červánková víla a Pramínková víla.

Klimtová v podobném duchu napsala pro děti celou řadu knih, například sedmidílný *Malý lexikon strašidel* (1997–1999), *Lexikon 3. – Strašidla, skřítci, víly* (2002), který se ale věnuje strašidlům a vílám španělským; *Lexikon 4. – Lesní, zahradní skřítci a strašidla* (2010). Dává si za cíl rozvíjet dětskou fantazii a uchovat dětskou víru v nadpřirozené bytosti.

3.9.2 Strašidláře Hynka Klimka

Knihou *Mezi námi vílami* (2013) provází jedna z víl, vyvolená samotnou královnou, krásná a upovídaná Slavomila z Vysočiny. Vypravěčka, poněkud svérázná (hodnotí víly zamilované do lidí jako naivky; sama se chlubí, kolika mládencům popletla hlavu) seznamuje čtenáře s vílím světem: chodí bosé, protože je boty tíží, rozlišuje víly lesní, horské, vzdušné, studánkové. Víly, které neplní své úkoly, se stanou divoženkami, nebo bludičkami. Ale vílu, která selhala, mezi sebe bludičky nepřijmou a odeženou ji. Následně v patnácti krátkých příbězích ilustruje vílí podoby a charaktery zejména prostřednictvím konkrétně lokalizovaných pověstí.

[116] KLIMTOVÁ, Vítězslava: *Lexikon ohrožených druhů strašidel lesních, lučních a domácích*. Noris: Praha 1992. S. 33.
[117] Tamtéž. S. 100.

Vypráví o panence, která mladíky připravily v lese o rozum, zatímco jiná pomohla kouzlem chudé dcerce od chudoby. Aktuálně působí příběh „*O víle s modrýma očima*“ ze Šumavy, jež svedla fotografa z cesty do bažin. Didaktika se uplatňuje v příběhu „*O napraveném nepořádníkovi*“, chlapci, kterého víla naučila vážit si přírody a neodhazovat odpadky. Klimek se nevyhýbá ani motivům smrti, známým z folklorního vypravování o mladících utancovaných, zabitých pádem ze skály. „Tam okouzlenému mladíkovi náhle zmizela ve tmě. Dobře věděla, že to pro něj bude osudné. Tápal ve tmě, spadl do rokliny a zlomil si vaz.“[118] Podle *Strašidláře* rusalky spolupracují s vodníky, lákají tovaryše k posezení nad vodou, aby je hastrman mohl stáhnout pod hladinu, studánkové víly klidně odloudí nevěstě jinocha před svatbou. Na druhou stranu sbírají léčivé byliny pro zvířata, dokonce se starají o osiřelé děti. Nezapomíná ani na sudičky a jiné zvláštní druhy víl (húkalky, lulkyně, Meluzína, víla z Afriky). Využívá folklorních motivů i při vyprávění o soužití muže a víly, konktrétně zmínkou, že víle nemá být démonický původ připomínán.

V roce 2013 vyšel také v nakladatelství Grada *Strašidlář – Mezi námi lesními strašidly* a o rok dříve *Strašidlář – Mezi námi vodníky.* Průvodcem po světě lesních strašidel je lesní muž Kuba, kamarád divoženky Rozárky. Popsána je jako bosá, umouněná, rozcuchaná holka, která by ale mohla být hezká, kdyby se umyla. Tentýž princip je uplatněn v Klimkově knize *O víle Vodánce* (2007), v níž se divoženka promění opět v krásnou vílu, když zmoudří, začne se starat o vodní toky a umyje se. Na lesního muže působí divoženka spíše komicky, než strašidelně a dozvídá se, že Rozárka straší jen toho, kdo si to zaslouží, například je hrubý na zvířata. Tedy i svět nadpřirozených bytostí může být podřízen mravním a morálním zákonům. Neplatí to ale pro všechny, neboť Klimek píše i o hrůzných divých ženách, jejichž vlasy připomínají hady, na rukou mají drápy a kradou lidem děti[119]. Bizarně působí divoženky z Lomnice nad Lužnicí s očima velkýma jako koláče. Opakovaně je zmíněna i nahota divých žen, kterou k sobě vábí mládence. Autor nezapomíná ani na divoženky obývající stromy, soužití divých žen s lidskými muži a pověsti o kouzelných koláčích darovaných lidem. Klimek prostřednictvím vypravěče také vzdělává, například zmínka o Kozím Hrádku vede k poznámce o Janu Husovi a husitských válkách, čímž může podnítit dětskou zvídavost a zároveň jsou čtenáři ujištěni, že se o husitech budou učit v dějepise. Nevyhýbá se ani aktualizaci, například při vyprávění o jezinkách se zmiňuje o problému anorexie. Nakonec uvádí, že část příběhů vychází z lidového vyprávění, část z pověstí a nabádá děti, aby nezlobily.

Průvodcem po vodnickém světě je hastrman Puškvorec, který neopomíjí zmínit vodní víly, tedy rusalky, neboť s nimi často vodníci uzavírají manželství. „Ty jsou totiž

[118] KLIMEK, Hynek: *Strašidlář – Mezi námi vílami.* Praha: Grada, 2013. S. 25.
[119] Jsou známy pověsti, v nichž divoženky, nebo víly vyměnily své ošklivé děti za lidské.

většinou vdavekchtivé a za vodníky se vdávají tuze rády. Pocházejí z chudých poměrů a sňatkem s vodníkem se z nich stávají paní většinou dobře zavedených podvodních hospodářství.“[120] Rusalky provdavše se za člověka nebývají dobré manželky, ačkoli rády uklízejí a umývají, neboť potřebují být neustále ve spojení s vodou. Neotřele působí u zmínka o přespávání víl ve vzdušných zámcích (rovněž uplatněno i v pohádce *O víle Vodánce*).

Lexikony i Strašidláře v prve řadě nabádají k citlivému pohledu na přírodu, neboť víly, vodníci a hejkalové těžko snáší znečištění životního prostředí. Racionální pohled na nadpřirozené bytosti odsuzují autoři jako škodlivý. Upozorňují na to, jak byli naši předci spojeni se světem přírodních bytostí. „Za těch pár tisíc let existence lidského rodu se postavení strašidel ani jejich způsob života prakticky nezměnily. Stačilo však pouhé jedno století a lidstvo radikálně změnilo svůj postoj k těmto bytostem.“[121] Některá strašidla jsou v Lexikonech Vítězslavy Klimtové zbavena démonického charakteru a hravou formou antropomorfizována (Baba jaga perníková nezavírá děti do chlívku, ale stojí frontu na maso s jinými babkami; Jezinka dětskomilná nežere děti, naopak si s nimi ráda hraje…), jiná si démonologický charakter zachovávají (uštknutí Divoženkou trnitou způsobuje chuť na syrové maso…). Lexikony jsou přínosné zejména řadou nově vyfabulovaných nadpřirozených bytostí a jejich vyobrazením, které podporuje dětskou fantazii. Vítězslava Klimtová si knihy ilustruje sama, tudíž eliminuje možné nepřesnosti.

Každé vyprávění je konkrétně lokalizováno, knihy obsahují jednoduchou mapu s označenými místy. Lze předpokládat, že děti se po přečtení knihy budou chtít na některá místa vypravit. Druhý díl *Lexikonu* mapy postrádá. V druhém dílu *Lexikonu ohrožených druhů strašidel* jsou víly zobrazeny atypicky, jako obtloustlé, nepříliš půvabné, mlsné (výjimkou je Pramínková víla), ale zůstávají jim typické vlastnosti – obliba tance a zpěvu. Také příběhy Hynka Klimka jsou neotřelé, neopakují se, popis víl důsledný, mnohotvárný, bez patosu.

[120] KLIMEK, Hynek: *Strašidlář – Mezi námi vodníky*. Praha: Grada, 2012. S. 8.
[121] KLIMTOVÁ, Vítězslava: *Lexikon ohrožených druhů strašidel lesních, lučních a domácích*. Noris: Praha, 1992. S. 6.

ZÁVĚR

Tato bakalářská práce se zabývá proměnami postavy víly v českých autorských pohádkách. Cílem bylo poukázat na variantnost autorských přístupů k folklorní postavě, dokázat její tvárnost a přetrvávající oblibu.

V jednotlivých příbězích se mění vnější charakteristika víl. Přes poetické popisy křehkých bytostí po netradiční, přítomné zejména v díle Karla Čapka (psí víly), Markéty Pilátové (Vivivíla má ježaté vlasy, v nose rybářský háček, chodí ve svetru a kukle), Jiřího Dědečka (víla vypadá jako panenka na hraní), Magdaleny Wagnerové (stárnoucí víly, jedna má obrovské oči, druhá připomíná pavoučí síť) a lexikonech Vítězslavy Klimtové (víly jsou obtloustlé jako skřítci, nebo dokonce připomínají myši).

Různou měrou je pozměňována i charakteristika vnitřní. Původně nebezpečná, démonická, bytost, jíž byly ve folklorních pohádkách připisovány nevysvětlitelné přírodní jevy, je antropomorfizována, demytizována. Souvisí to také s místem výskytu víl, jež kromě hlubokých lesů a tajných palouků obývají prostory v těsné blízkosti lidí, s nimiž žijí v symbióze. Demytizace se nedotýká divoženek, neboť ty si svůj nebezpečný charakter ponechávají. V autorských pohádkách se oproti pohádkám folklorním mísí svět pohádkový a reálný, víly se tedy nejen s lidmi setkávají, ale autoři obohacují knihy o prostor vesnice a města. Například víly u Karla Čapka, jež odcházejí do Hollywoodu; víly v knihách Václava Čtvrtka navštěvují Jičín; u Pilátové se Vivivíla zjevuje v soudobé Praze; Hynek Klimek konkrétně lokalizuje převyprávěné pověsti o vílách. Pouze u Františka Nepila je vstup do lidského světa vnímán polní žínkou jako nepříjemná povinnost.

Aktualizovány jsou vílí vlastnosti, zejména v současných autorských pohádkách. Pro víly ze zámecké zahrady z knihy Daniely Krolupperové je typická neznalost jedovatých keřů. V příběhu Michala Čunderleho se prostřednictvím kouzla víla Ryběnka umí proměnit v rybu, nebo jiného vodního živočicha, což je vlastnost typická spíše pro vodníka. Malá tlustá víla Jiřího Dědečka je prokleta neschopností lhát. Objevně působí především víla Vivi Markéty Pilátové, která je obohacena nejen o již zmíněný atypický vzhled, ale i charakter – je divoká, drzá, statečná, umí vílí typ karate a používá na nepřátele zbraň – flusadlo. Nezalekne se ani překupníků se zvířaty, nebo pirátů. Nově také působí dvě stárnoucí víly Magdaleny Wagnerové, z nichž jedna čte Tolstého, studuje na univerzitě, druhá je trochu hloupá a ani jedna z nich nemá zájem o tanec, nebo zpěv.

Nejčastěji se víly objevují ve společnosti jiných nadpřirozených bytostí, zejména bytostí spojených taktéž s vodním elementem, tedy vodníky, méně často se skřítky. Obvyklé je i přátelství víly s dítětem, nebo dětmi, častěji dívkami. Recipient se tak daleko lépe může identifikovat s některou z postav. V jednotlivých příbězích se mění sociální role víly: někdy vystupuje jako přítelkyně, strůjkyně zábavy (u Pilátové, Božíkové, Dědečka), prostředník mezi kouzelným a reálným světem (u Staré), matka (u Nepila, Čtvrtka) nebo manželka (u Čtvrtka, Drdy) a rádkyně, učitelka (u Nepila, Klukanové, Božíkové, Krolupperové, Dědečka).

S rolí učitelky souvisí didaktická rovina, jež je různou měrou v knihách uplatněna. Protože je víla přírodní bytostí, zákonitě jsou recipienti poučeni o ekologii a ochraně přírody. Víly v knihách Václava Čtvrtka vybírají ze studánek smetí, starají se o vodu, stromy, květiny, zvířata. V současných autorských pohádkách je kladen důraz na soudobé ekologické problémy. Recipienti jsou poučeni o jedovatých látkách, které po sobě nechávají v lese auta (Brumovská), o lovení velryb (Brožíková), pašování zvířat (Pilátová), kácení lesů, znečišťování vod (Klimtová) a znečištění přírody lidskou činností (Klimek).

Pohádkový žánr se neustále vyvíjí a dochází k inovacím tradičních postav, jak jsme se snažili prokázat touto prací. Věříme, že postava víly bude nadále čtenářsky oblíbená a podnítí další autorské pokusy o její neotřelé zobrazení.

ANOTACE

Jméno a příjmení: Karin Ghisiová

Katedra: Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého

Název: Víly v české literatuře pro děti a mládež

Počet znaků: 105 735

Počet příloh: 0

Klíčová slova: literatura pro děti a mládež – autorská pohádka – česká pohádka – víla – rusalka – divoženka – slovanská mytologie – antivíla

Anotace bakalářské práce: Má bakalářská práce „Víly v české literatuře pro děti a mládež“ se zaměřuje na české autorské pohádky s postavou víly. Analyzuje jednotlivá díla v rovině postav, témat, motivů a prostředí. Zkoumá rozmanitost autorských přístupů k postavě víly.

Annotation of a Bachelor Theses: My Bachelor Theses „Fairies in Czech literature for children and youth“ focuses on Czech fairy tale character with fairies. It analyzes the individual works in the plane of the characters, themes, motifs and the environment. It explores the diversity of creative approaches to the figure of fairies.

SEZNAM LITERATURY

Prameny

BROŽÍKOVÁ, Helena: *Terezka a bublinková víla: (povídání na dobrou noc)*. 1. vyd. Liberec: Matik, 2004. 49 s. ISBN 80-903497-1-4.

BRUMOVSKÁ, Aida: *Příběhy od Pavoučího kamene*. 1. vyd. Praha, Nakladatelství R 3, 1991. 121 s. ISBN 80-85364-03-4.

ČAPEK, Karel: *Devatero pohádek a ještě jedna jako přívažek od Josefa Čapka*. 7. vyd. Praha: Albatros 1986. 252 s.

ČAPEK, Karel: *Marsyas čili na okraji literatury: (1919-1931)*. 3. vyd. Praha: Borový 1948. 264 s.

ČTVRTEK, Václav: *Pohádky z pařezové chaloupky Křemílka a Vochomůrky.* 3. vyd. Praha: Albatros, 1986. 117 s.

ČTVRTEK, Václav a Hana DOSKOČILOVÁ: *Vodník Čepeček*. 1. vyd. Praha: Albatros 2004. 38 s. ISBN 80-00-01372-x.

ČTVRTEK, Václav: *Říkání o víle Amálce.* 2. samostatné vyd., (Celkově 5. vyd.). Praha: Albatros 2003. 82 s. ISBN 80-00-01140-9.

ČTVRTEK, Václav: *Cesty formana Šejtročka*. 3. vyd. (v této úpravě 1. vyd.). Praha: Albatros 2000. 130 s. ISBN 80-00-00820-3.

ČTVRTEK, Václav: *Jak ševci zvedli vojnu pro červenou sukni: pro čtenáře od 6 let.* 2. vyd. Praha: Albatros 1985. 144 s.

ČTVRTEK, Václav: *Rumcajs*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1979. 140, [3] s., [8] s. barev. obr. příl.

ČTVRTEK, Václav: *Manka: četba pro žáky základních škol*. 3. vyd. Praha: Albatros 1984. 174 s.

ČTVRTEK, Václav: *Cipískova loupežnická knížka.* 4. vyd., v nakl. Fragment 1. vyd. Praha: Fragment 2007. 88 s. ISBN 978-80-253-0474-7.

ČUNDERLE, Michal: *Jak Mařenka a Boženka koukaly, aneb, Pohádka mládí*. 1. vyd. Praha: Albatros 2011. 41 s. ISBN 978-80-00-02723-4.

DĚDEČEK, Jiří: *Pohádky o Malé tlusté víle*. 1. vyd. Praha: Meander 2012. 77 s. ISBN 978-80-87596-03-6.

DRDA, Jan: *České pohádky*. 11. vyd., v Albatrosu 2. vyd. Praha: Albatros 1997. 298 s. ISBN 80-00-00508-5.

KLIMTOVÁ, Vítězslava: *Lexikon ohrožených druhů strašidel lesních, lučních a domácích*. 1. vyd. Noris: Praha, 1992. 110 s. ISBN 80-900908-5-0

KLIMTOVÁ, Vítězslava: *Lexikon ohrožených druhů strašidel lesních, lučních a domácích*. 1. vyd. Praha: Noris, 1995. 83 s. ISBN 80-901792-4-x.

KLIMEK, Hynek: *Strašidlář – Mezi námi vílami*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013. 64 s. ISBN 978-80-247-4692-0.

KLIMEK, Hynek: *Strašidlář – Mezi námi vodníky*. 1. vyd. Praha: Grada, 2012. 64 s. ISBN 978-80-247-4215-1.

KLIMEK, Hynek: Strašidlář – *Mezi námi lesními strašidly*. 1. vyd. Praha: Grada 2013. 64 s. ISBN 978-80-247-4693-7.

KLIMEK, Hynek: *O víle Vodánce*. 1. vyd. České Budějovice: Růže, 2007. 145 s. ISBN 978-80-86975-17-7.

KLUKANOVÁ, Ludmila: *Z pohádkových končin*. 1. vyd. Třebíč, Arca JiMfa, 1993. 83 s. ISBN 80-85766-20-5.

KROLUPPEROVÁ, Daniela: *Zákeřné keře: pohádka*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. 87 s. ISBN 978-80-7367-660-5.

NEPIL, František: *Polní žínka Evelínka: pro děti od 5 let*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1979. 147 s.

PILÁTOVÁ, Markéta: *Víla Vivivíla a stíny zvířat.* 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. 68 s. ISBN: 978-80-7422-000-5.

PILÁTOVÁ, Markéta: *Víla Vivivíla a piráti Jižního moře*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství

Lidové noviny, 2010. 80 s. ISBN 978-80-7422-066-1.

ROŽNOVSKÁ, Lenka: *Víla Větrnka*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013. 64 s.

ISBN 978-80-247-4462-9.

STARÁ, Ester: *Dušinka, víla věcí.* 1. vyd. Praha: 65. pole, 2013. 77 s.

ISBN 978-80-87506-30-1.

ŠALOUN, Emil: *Vodník Žblabuňka*. 1. vyd. Vizovice: Lípa 1995. 46 s.

ISBN 80-901199-1-3.

ŠALOUN, Emil: *O malé víle Plavuňce*. Vyd. 1. Vimperk: VIK, 1995. 49 s.

ISBN 80-85618-54-0.

ŠALOUN, Emil: *Pohádky na celý týden*. Vyd. 1. Vimperk: VIK, 1995. 59 s.

ISBN 80-85618-53-2

ŠEŠULKA, Pavel: *Víly mají starosti*. 1. vyd. Rosice u Brna: Gloria, 1997. 51 s.

ISBN 80-901834-5-x.

WAGNEROVÁ, Magdalena: *Pavouk na šalvěji: podzimní (pohádková) travestie*. 1. vyd. Praha: Dybbuk 2003, 124 s. ISBN 80-903001-4-6.

Odborná literatura

BÍLKOVÁ, Eva: *Okolo Ráholce: povídání o Jičíně, Václavu Čtvrtkovi a jeho díle*. 2., rozš. vyd. Jičín: Městská knihovna v Jičíně, 2006. 63 s. ISBN 80-239-7519-6.

BÍLKOVÁ, Eva a Nella MLSOVÁ: *Pohádkové vzkázání Václava Čtvrtka*: příspěvky z mezinárodní konference konané ve dnech 20.-22. října 2011 v Jičíně. Semily: Státní okresní archiv Semily, 2012. ISBN 978-80-86254-27-2.

ČEŇKOVÁ, Jana a kol: *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež.* 1. vyd. Praha: Portál 2006. 171 s. ISBN 80-7367-095-X.

KUBECZKOVÁ, Olga. *Smrt v tvorbě Františka Nepila*. Ladění: Časopis pro teorii a kritiku dětské literatury, 2005, roč. 10, č. 3, s. 3–6.

MÁCHAL, Jan: *Bájesloví slovanské*. Praha: Otto, 1907. 174 s.

MOCNÁ, Dagmar, et al. *Encyklopedie literárních žánrů.* 1. vyd. Praha: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7185-669-X

NEPIL, František a Zdena NEPILOVÁ: *Nedokončené rozhovory*. 2. vyd. Praha: Petrklíč, 2001. 169 s. ISBN 80-7229-061-4.

NIEDERLE, Lubor: *Rukověť slovanských starožitností*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953. 513 s.

PAVLŮSEK, Alois: *Lexikon strašidel: průvodce světem nadpřirozených bytostí a démonů v našich zemích*. Praha: XYZ, 2012. 267 s. ISBN 978-80-7388-599-1.

POLÁČEK, Jiří: *Pohádky Ludmily Klukanové* in Současnost literatury pro děti a mládež: [sborník příspěvků z konference o dětské literatuře]: Liberec 26. a 27. června 1995. 1. vyd. Liberec, Technická univerzita 1996. 108 s. ISBN 80-7083-164-2.

PROFANTOVÁ, Naďa a Martin PROFANT: *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. 2. vyd. Praha: Libri, 2004. 259 s. ISBN 80-7277-219-8.

PROPP, Vladimir Jakovlevič: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Vyd. tohoto souboru 2. Jinočany: H & H, 2008. 343 s. ISBN 978-80-7319-085-9.

SIROVÁTKA, Oldřich: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998. 183 s. ISBN 80-85010-06-2.

SLABÝ, Zdeněk Karel: *Pohádka, která bydlí v Jičíně.* Zlatý máj. Praha: Svaz Československých spisovatelů, 1970, roč. 14, s. 90.

ŠINDLÁŘOVÁ, Irena: *Mýty a báje starých Slovanů: božstva, svatyně, bájesloví, tradice*. 1. vyd. Olomouc: Fontána, 2003. 130 s. ISBN 80-7336-132-9.

ŠUBRTOVÁ, Milena a kol.: *Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990-2010*. Brno, Masarykova univerzita 2011. 327 s. ISBN 978-80-210-5692-3.

TOMAN, Jaroslav: *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. Čes. Budějovice, 1992.

URBANOVÁ, Svatava: *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003. 363 s. ISBN 80-7198-548-1.

URBANOVÁ, Svatava*: Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. Let XX. století: (reflexe české tvorby a recepce).* Olomouc: Votobia 2004. 457 s. ISBN 80-7220-185-9.

URBANOVÁ, Svatava a ROSOVÁ, Milena: *Žánry, osobnosti, díla: (historický vývoj žánrů české literatury pro mládež - antologie)*. Vyd. 4., upr. a dopl. Ostrava, Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2003. 239 s. ISBN 80-7042-625-X.

VAŘEJKOVÁ, Věra: *Pohádky Karla Čapka*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1994. 26 s. ISBN 80-210-0932-2.

VÁŇA, Zdeněk: *Svět slovanských bohů a démonů*. 1. vyd. Praha: Panorama 1990. 280 s. ISBN 80-7038-187-6.

VYPLELOVÁ, Helena*: Pohádkové seriály Václava Čtvrtka*. Tvar, 2007, č. 5, s. 8.

ZÍTKOVÁ, Jitka: *Ozvuky čtvrtkovské poetiky v pohádkách Emila Šalouna a Jaromíra Kincla* in Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990-2010. Brno, Masarykova univerzita, 2011. S. 115.

Elektronické zdroje:

BROŽOVÁ, Věra: *Slovník české literatury po roce 1945*. [online] [cit. 22-1-2015] Dostupné na WWW: http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=609

LAVIČKOVÁ, HANA: *Čunderle, Michal: Jak Mařenka a Boženka koukaly aneb Pohádka mládí.* [online] [cit. 5-3-2015] Dostupné na WWW:

http://www.iliteratura.cz/Clanek/28547/cunderle-michal-jak-marenka-a-bozenka-koukaly-aneb-pohadka-mladi.

SVOZIL, Bohumil: *Slovník české literatury po roce 1945*. [online] [cit. 22-2-2015] Dostupné naWWW:

http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1308&hl=v%C3%A1clav+%C4%8Dtvrtek%C2%A8+

ŠUBRTOVÁ, Milena. *Pilátová, Markéta: Víla Vivivíla a stíny zvířat*. *Iliteratura* [online]. [cit. 5-12-2014]. ISSN 1214-309X. Dostupné z: http://www.iliteratura.cz/Clanek/25705/pilatova-marketa-vila-vivivila-a-stiny-zvirat.

ČEŇKOVÁ, Jana a MATOUŠEK, Petr: *Nejlepší knihy dětem*. [online]. [cit. 5-3-2014] Dostupný z: http://www.nejlepsiknihydetem.cz/

http://www.iliteratura.cz